

Б.Т. Қабатай, Ү.К. Зейнетоллина, В.А. Қалиева

ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ

1-бөлім

Жалпы білім беретін мектептің 3-сыныбына арналған оқулық

3

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі ұсынған

А. Вайтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының
сарапшылармен келісілді

Алматы «Атамұра» 2018

ӨОЖ 373.167.1
КБЖ 821.512.122.0я72
Қ 13

*Бастауыш білім беру деңгейінің 2–4-сыныптарына
арналған «Әдебиеттік оқу» пәннің жаңартылған мазмұндағы
Типтік оқу бағдарламасына сәйкес дайындалды.*

Шартты белгілер:

– бөлімнің аты

– жеке жұмыс

– жаңа сабак

– жұптық жұмыс

– суретпен жұмыс

– топтық жұмыс

– шығармашылық
жұмыс

– жазу жұмысы

– сөздік

– тындалым

Қабатай Б.Т. т.б.

Қ 13 Әдебиеттік оқу. Жалпы білім беретін мектептің 3-сыныбына арналған оқулық; 2 бөлімді. / Б.Т. Қабатай, Ү.К. Зейнетоллина, В.А. Қалиева. – Алматы: Атамұра, 2018. – 128 бет.

ISBN 978-601-331-084-8

1-бөлім. – 2018. – 128 6.

ISBN 978-601-331-083-1

ӨОЖ 373.167.1

КБЖ 821.512.122.0я72

ISBN 978-601-331-083-1 (1-бөлім)
ISBN 978-601-331-084-8

© Қабатай Б.Т., Зейнетоллина Ү.К.,
Қалиева В.А., 2018
© «Атамұра», 2018

Жас дос!

Халқымыз «Өнер алды – қызыл тіл» деген. Сен бұл «Әдебиеттік оқу» кітабынан көркемсөз өнерін, сөйлеу мәдениетін үйренесің. Ең бастысы, халық ауди әдебиеті үлгілері мен көркем әдеби шығармаларды оқып-талдау арқылы қазақ тілінің бай мұрасымен танысып, қазақтың ұлттық мәдениетінен мәлімет аласың. Оқулықта қызықты әңгімелер, ертегілер, өлеңдер және басқа да шығармалар берілген.

Сондай-ақ шешендік сөздер мен нақыл сөздерді, мақал-мәтелдерді, өлеңдерді жаттайсың. Оларды күнделікті өмірде қажетіне қарай қолдануға жаттык.

Сенің көркемсөз өнерін игерудегі қадамың сәтті болсын!

Оқулық авторлары

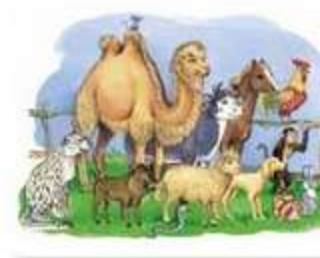

- Мәтін бойынша сұрақтар қоясың және жауап бересің.
- Көркем шығарма бөліктерін салыстырасың.
- Оқиға желісін болжау арқылы мәтінді жоспар бойынша жалғастырып әңгімелейсің.
- Сөйлеуде бейнелі сөздер, нақыл сөздер, суреттер, фотосуреттерді қолданасың.
- Мәтінді түсініп, мәнерлеп, рөлге бөліп, теріп оқисың.
- Кейіпкердің іс-әрекетіне баға бересің.
- Мәтіндегі негізгі ойды анықтайсың.
- Мысал, өлең, бата, нақыл сөздің басты белгілерін білесің.
- Кейіпкердің портретін сипаттайсың.
- Өлең, мәтін құрастырасың.

ЖАНДЫ ТАБИҒАТ

УАҚЫТ

ЖАҚСЫДАН ҮЙРЕН, ЖАМАННАН ЖИРЕН

СӘУЛЕТ ӨНЕРІ

ЖАНДЫ ТАБИҒАТ

1

Оқуға шақыру

Өлеңнің мазмұны бойынша сұрақтар
қоясың және жауап бересің.

1. Суреттерге зер сал. Тәуліктің қай кезі деп ойлайсың?
Бөріне ортақ болатын тақырып ойластыр. Оны түсіндір.

2. Өлеңді түсініп оқы.

Оқуға шақыру

оку

Балалар, оқуға бар, жатпа қарап,
Жұынып, киініңдер шапшаңырақ!
Шақырды тауық мана, өлдекашан,
Қарап түр терезеден күн жылтырап.

даналық

жеденү

Адам да, үшқан құс та, жүрген аң да,
Жұмыссыз тек тұрган жоқ ешбір жан да.
Кішкене қоңыз да жүр жүгін сүйреп,
Барады аралар да үшып балға.

Үйрену

Балалар, бұл жол басы – даналыққа,
Келіңдер, түсіп байқап, қаралық та.

Бұл жолмен бара жатқан өзіңдей көп,
Соларды көре тұра қалалық па?!

Данаалық – өшпес жарық, кетпес байлық,
Жүріндер, іздең, тауып алалық та!

Ахмет Байтұрсынұлы

3. Түсініп оқы, автор туралы әңгімеле.

• Ахмет Байтұрсынұлы – ұстаз, ғалым, ақын

Ахмет Байтұрсынұлы (1872–1937)
қазіргі Қостанай облысы Жангелдин
ауданы Сарытубек ауылында туған.
«Әдебиет танытқыш», «Қырық мысал»,
«Тіл – құрал» атты еңбектері бар.

4. Сұрақтарды жалғастыр.

- 1) А. Байтұрсынұлы кім?
- 2) ... ?
- 3) ... ?

5. Сызбадағы ойды өз сөзімен түсіндір.

Оқысаң,
адам боласың.

Ізденсең,
білімді боласың.

Данаалық
деген не?

Үйренсең,
талапты боласың.

Оқу

Іздену

Үйрену

Данаалық – өшпес
жарық, кетпес байлық.

6. «Оқуға шақыру» өлеңін шумақтарға бөліп оқы. Қарамен жазылған сөздерге сүйеніп, әр шумаққа 1 сұрақ құрастырып, жауап бер.

2

Күн шыққанда

Өлеңдегі маңызды жолдарды
тауып жазасың.

1. Мақал-мәтелдерді түсініп оқы. Бәріне ортақ болатындей тақырып ойластыр. Оны түсіндір.

1. Ақыл – тозбайтын тон,
Білім – таусылмайтын кен.
2. Жеті жүрттың тілін біл,
Жеті түрлі білім біл.
3. Күш – білімде,
Білім – кітапта.
4. Білекті бірді жығады,
Білімді мынды жығады.

«Аласын білім кітаптан»

2. Өлеңді тында.

Күн шыққанда

Шырт үйқыда жатқанда,
Шырылдайды торғайым.
Үйқыны ашты, оятты.

Мал масайрап өрісте,
Құрт-құмырсқа бәрі істе,
Тұр, көкешім, күн шықты.

Қалыпсың үйықтап, қарағым,
Қалады-ау сенің сабагың,
Жұын, жүгір мектепке.

Ашасың көзді сабактан,
Аласың білім кітаптан,
Боласың адам мектепте.

Илияс Жансүгіров

Масайрап – еркін, рақаттанып.

3. Тұсініп оқы, автор туралы әңгімеле.

● **Илияс Жансүгіров – ақын, аудармашы, драматург**

Илияс Жансүгіров (1894–1938) Алматы облысының Ақсу ауданында туған.
«Балаларға базарлық», «Мектеп» атты кітаптары бар.

4. Өлеңдің алғашқы екі шумағын дауыстап оқы. Өлең жолдары бойынша қандай сурет салуга болатыны туралы досыцмен ой бөліс.

5. Ақын ойын тұсіндің бе? Қорытынды ой айтылған жолдарды тауып жаз.

3

Есениң кірпісі

Шығарманың тақырыбын
анықтайсың.

1. Жұмбақты шеш.

Тұмсығында түймесі бар,
Үстінде сұр жейдесі бар,
Жейдесінде инесі бар.

ұқастығы

2. Мәтінді түсініп оқы.

Есениң кірпісі

(Әңгіме)

айырмашылығы

Есен үйінің айналасында зәулім ағаш көп. Бірінде алма, бірінде алмұрт, тағы біреуінде моншақтай қызыл шие, уылжыған өріктер есіп тұр. Ағаштардың арасында қызғылт бұлдіргендер де жасыл жапырақ арасынан қылтиып бой көрсетеді. Есениң аса бір күтетіні – өзі егіп есірген гүлден тіккен шатыр сияқты дәңгелене өскен шоқ ағаш. Оның ішіне Қаби екеудің үйінен тартылған

электр сымына шам орнатты. Түнде оны жағып, екеуі сабакқа дайындалады.

Есеннің асыранды кірпісі электр шамы жанған кезде ағаштардың арасынан шығып, жаздық күркедегі кереуеттің астына кіріп кетеді. Ол кереует астынан шығып, қараңғы түнде жайнаған электр жарығына таңырқағандай кішкене тұмсығын шыгарып қарап-қарап тұрады да, қайтадан жиырылып қалады. Есеннің «кірпім-кірпім» деген дауысы шыққанда тұмсығын шыгарып, азығын іздейді. Есен оның азығын күні бұрын дайындалғанда қойып, үнемі оның қимылын бақылайды.

Есен кереуеттің бас жағында тұрған мандолинасын алғып тартты. Мандолинаның дыбысы тұнгі тынық кеште ете ашық, әдемі еді. Біраздан соң кірпі домаланып кереует астынан шықты да, дыбысты аңғарып, тұра Есеннің алдына келді. Сөйтті де өуенде анықтындағысы келгендей тұмсығын сәл көтеріп, аз тұрды. Кітап оқып отырган Қаби басын көтергенде:

— Мына кірпінің тыңдалғанын қарашы. Өуен ырғағын сезеді өзі, — деді Есен күлімсіреп.

Сапарғали Бегалин

3. Түсініп оқы. Әңгіменің авторы туралы әңгімелे.

• Сапарғали Бегалин – балалар жазушысы, ақын

Сапарғали Бегалин (1895–1983) қазіргі Шығыс Қазақстан облысы Абай ауданы Дегелең ауылында туған. Шоқан Уәлиханов туралы жазған «Шоқан асулары» атты кітабы бар.

4. Әңгімeden табигат суреттелген жолдарды тауып оқы. Осы үзінді бойынша қандай сурет салар едің?

5. Есен кірпісіне қандай азық дайындаңы деп ойлайсың?

6. Әуен тыңдаған кірпі туралы не айтасың? Осыған үқсас оқыған, көрген оқигаларыңды әңгімелеп бер.

7. Есениң іс-әрекетіне өз көзқарасыңды білдір. Мәтінді бас-қаша тағы қалай атар едің?

4

Табиғат тағылымы

Мысалдың басты белгілерін білесің және қойылым түрінде көрсете аласың.

1. Сурет бойынша сұрақтарға жауап бер. Оқылатын мәтін не туралы екенін болжа.

- Суреттен нені көріп тұрсың?
 - Жылдың қай мезгілі бейнеленген?
 - Құмырсқаның киімі қандай? Шегірткенің ше?
 - Шегірткенің көңіл күйі қандай деп ойлайсың?
- Неліктен?

мысал

кейіпкер

2. Мысалды тында.

Шегіртке мен құмырсқа
(Мысал)

Шырылдауық шегіртке
Ыршып жүріп ән салған.
Көгалды қуып гөлайттап,
Қызықпен жүріп жазды алған.

Жаздығуні жапырақтың
Бірінде – тамақ, бірінде – үй.
Жапырақ кетті, жаз кетті,
Күз болған соң, кетті күй.

Жылы жаз жоқ, тамақ жоқ,
Өкінгеннен не пайда?
Суыққа тоңған, қарны ашқан,
Ойын қайда, ән қайда?

шырылдауық
шегіртке

еңбексүйгіш
құмырсқа

Оныменен тұрмады,
Қар көрінді, қыс болды.
Сауықшыл сорлы бүкшиді,
Тым-ақ қызын іс болды.

Секіру қайда, сүрініп,
Қабағын қайғы жабады.
Сабанды жатып дән жиган
Құмырсқаны іздеп табады.

Селкілдеп келіп жығылды,
Аяғына бас үра:
– Қарагым, жылыт, тамақ бер,
Жаз шыққанша асыра!

– Мұның, жаным, сез емес,
Жаз өтерін білмен пе ең?
Жаның үшін еш шаруа
Ала жаздай қылмап па ең?

– Мен өзіңдей шаруашыл,
Жұмсақ илеу үйлі ме?
Көгалды қуып, ән салып,
Өлеңнен қолым тиді ме?

корытынды
ойы

– Қайтсін қолы тимепті,
Өлеңші, әнші, есіл ер!
Ала жаздай ән салсаң,
Селкілде де, билей бер!

Иван Крыловтан

Аударған Абай Құнанбаев

Қабагын қайғы жабады – қатты көңілсізденеді, мұңға батады.

Абай Құнанбаев орыс тілін жақсы білген. Бұл оған орыс ақындарының өлеңдерін қазақ тіліне аударуына мүмкіндік берді. Абай Иван Крыловтың 13 мысалын аударған. Рас, олардың барлығын бірдей бірыңғай таза аударма деу де қын. Ақын негізінде И. Крылов мысалының жалпы мазмұнын алады да, өзінше еркін баяндайды.

3. Түсініп оқы, ақын туралы әңгімеле.

Абай Құнанбаев – қазақтың ұлы ақыны,
аудармашы

Абай Құнанбаев (1845–1904) Семей өңіріндегі Шыңғыстауда дүниеге келген. Ол орыс тілін жетік меңгеріп, орыс тілінде жазылған әдеби шығармаларды көп оқыды. Орыс және батыс ақындарының шығармаларын қазақ тіліне асқан шеберлікпен аударды.

 4. Мысалдан кейіпкерлерге қатысты сөздерді тауып жаз.

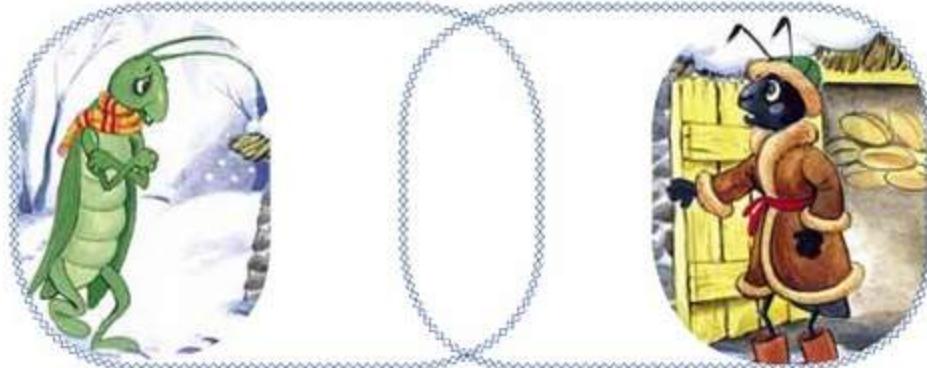

жұмсақ илеу ...

өлеңші, әнші ...

 5. Мысалға сүйеніп, кейіпкерлерді салыстыра сипаттап жаз.

 6. Мысалдан көңілдеріне не түйдіңдер? Құмырсқа мен ше-гірткенің әрекетіне баға беріңдер. Құмырсқаның жауабы-мен келісесіндер ме, әлде келіспейсіндер ме? Ойларыңды дәлелдендер. Шеңірткеге қандай кеңес берер едіңдер?

 7. Мысалды сахналандар.

 8. Мысалды талда.

Авторы және атауы	Басты кейіпкерлері	Бөлімдері	Қорытынды оый
		Басталуы: Жалғасуы: Аяқталуы:	

5

Құмырсқаның қанағаты

Ертегінің түрлерін білесің және
кейіпкерді сипаттайсың.

1. Талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым. Осы сөздер қай шығарманы есіце түсіреді? Өрқайсысы туралы өз ойынды білдір.

2. Ертегінің түсініп оқы.

Құмырсқаның қанағаты

(Ertegi)

ертегі

Ертеде бір ғұлама болыпты. Ол барлық халықтың, жан-жануардың, жәндіктің, өсімдіктің тілін түгел біле-ді екен.

Бір күні ғұлама бақ ішінде келе жатып, құмырсқаның илеуіне тап болады. Ол бір құмырсқаны ұстап алады да:

- Сенің белің неге жіңішке? – деп сұрайды.
- Қомағай емеспін, – дейді құмырсқа.
- Егер саған бидайдың бір дәнін берсем, қаншага жеткізер едің? – деп сұрайды.
- Бір жылға жеткізер едім, – депті құмырсқа.

Ғұлама құмырсқаны сауытқа салып, қасына бидайдың бір дәнін қояды.

Бір жыл өткен соң, сауытты алып қараса, құмырсқа бір қырынан бүк түсіп, қимылсыз жатыр екен. Қасында бидай дәнінің жартысы қалыпты. Өрі-беріден кейін бірте-бірте мұртын, аяғын қимылдатады да, құмырсқа орнынан тұрады.

– «Бір дән маған бір жылға жетеді» деп едің. Жыл өтті, ал сен дәннің жартысын ғана жепсің. Оның қалай? – деп сұрайды ғұлама.

– Иә... Ол дәнді бір жылда жеп бітірсем, қазір менің халім әлдеқайда жақсы болған болар еді. Бірақ сен бір

жылдан кейін мені босатуды ұмытып кетсең, онда мен бостан-босқа аштан өлген болар едім. Сол себепті, бір жыл бойы жарты дәнді қанағат қылдым, – деп жауап береді құмырсқа.

Ғұлама құмырсқаның шыдамдылығы мен қанағатына қайран қалыпты.

Содан кейін ғұлама қанағаттық қасиетін адам баласына үйретіпті.

«Бабалар сөзі». Жүз томдық, 73-том

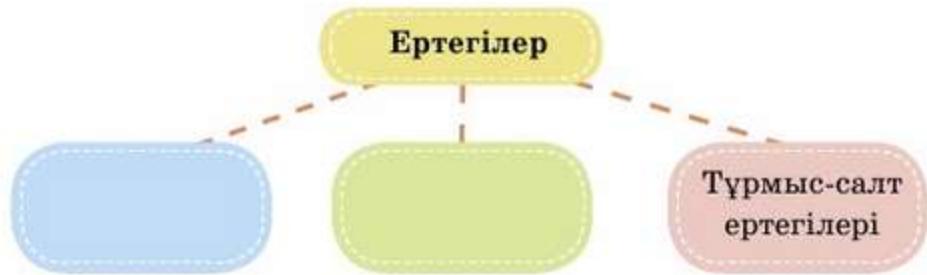
 3. Оқыған мәтіндеріне сүйеніп, құмырсқаны сипаттап жаз.

Мәтіннің аты	Мәтіннің түрі	Құмырсқаның сипаты
И. Крылов «Шегіртке мен құмырсқа»		
«Құмырсқаның қанағаты» (Ертегі)		

 4. Сенің бойында осы аталған сипаттар бар ма? Бір-бірінмен пікірлес.

Аталған сипаттар	Иә	Жоқ	Не қосар едің?

5. Ертегілердің қандай түрлері болатынын есіне түсір. Берілген ертегі қай топқа жататынын айт.

6. Суретке қарап, ертегіні әңгімелө. Жоспар күр.

канагат

табиғат

6

Қанатты достарым

Мәтінді бөліктерге бөліп,
ат қоясың және
қажетті ақпаратты табасың.

1. Тыйым сөздерді құрастыр және оның мағынасын түсіндір.
Оз ойынды дәлелде.

ақкуды

құстардың

лақтырма

құска

атуға

болмайды

жұмыртқасын

досынды

тас

болмайды

сатуға

жарма

жұмыртқасын

2. Мәтінді түсініп оқы.

Қараторғай

Көктем күнінің жылы, жарық сөулесі жерге түсіп, қар еріп жатыр. Күнгей жақтың қары ери бастады. Қарға ұзак қарқылдаш жүр. Қамбар ата бірдене істеп отыр. Қасында балалар жүр.

- Ата, не істеп жатырсыз?
- Қонағыма үй істеп жатырмын.
- Сіздің қонағыңыз кім?
- Қонағымды көрерсің.
- Қонағыңыз қандай?

табиғатты
қорғау

– Қонағым қол басындей, мінезі қорғасындей, – деп қарт жымияды. Қарттың сөзін түсіне алмай, балалар тұрып-тұрып тарасты.

Қар кетті. Көк шықты. Күн ашық. Бір топ қараторғай ұшып келе жатыр. Ауылдың үстіне келіп жалт бұрылды, олай-бұлай айналды.

Биік ағаштың басында Қамбар атайдың кішкене үйшігі қалқып тұр. Қараторғайлар ұшып ауылға келді. Біреуі барып үйшіктің аузына қонды. Жанжагына жалтақтап қарады да, үйшіктің дәңгелек тесігінен ішіне кіріп кетті.

Өзге торғайлар да ағаш-ағаштың басынан орын алғып, ұшып-қонып жүр. Бауда көк шөптің арасында жыбырлап қоңыздар жүр еді. Қараторғайлар ағаштан түсе-түсе қалып, қоңыздарды теріп жей бастады. Шалшықтан су ішіп, демалуга ағаш басына барып қонды. Тынығып алған соң, ән салды.

Манағы үйшікке кірген торғай сонда мекенде алды. Күзге шейін кетпеді. Қамбар атай шөп шапса, қараторғайы шегіртке қырады.

Құрт, шегіртке, инелік, маса, шыбын – бәрі де егіннің жауығой. Сол жаулардың бәрін қараторғай құртады. Қараторғайдың пайдасы үшан-теңіз.

Қамбар атайдың «қонағым қол басындей, мінезі қорғасындей» дегені – сол қараторғай екен.

Жүсіпбек Аймауытов

Күнгей жақ – күн түсетін оңтүстік жақ.

3. Түсініп оқы, мәтіннің авторы туралы әңгімеле.

• Жүсіпбек Аймауытов – жазушы, ғалым

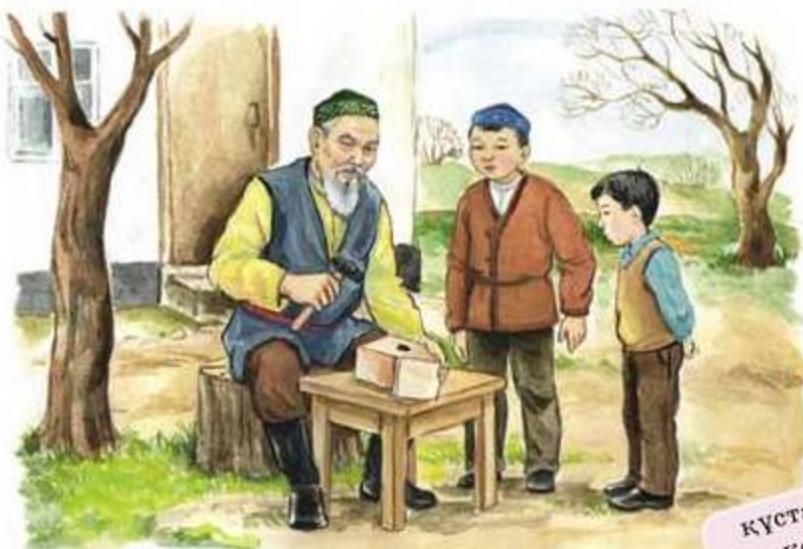

Жүсіпбек Аймауытов (1889–1931)

Павлодар облысы Баянауыл ауданы қазіргі Жүсіпбек Аймауытов ауылында туған. Ол 13–14 жасынан қисса, дастан жаттап, өлең шыгара бастаған.

4. Мәтінге сүйеніп, суреттегі кейіпкерлер арасында диалог құрастыр.

5. Табигатты қорғау дегенді қалай түсінесің? Кластер құрастыр.

6. Мәтінді оқиға желісіне қарай бөліктерге бөл. Жоспар құр.

7. Әңгімеде қараторғайдың пайдасы туралы не айтылған?

7

Қамқорлық

Көркем шыгарманы көрген
кинофильміңмен салыстыра аласың.

1. Жұмбақтарды шеш.

1. Күндіз тіпті үшпайды,
Түнде тышқан үстайды.
Көзі шамға үқсайды.

балапан

2. Өзі баспай, басқага
Жұмыртқасын бастыратын.
Қайталап өз атын,
Күлігін асыратын.

мәпелеу

қамқорлық

3. Аққу емес, мойны үзын,
Тырна да емес, сирақты.
Аулайды балық күнүзын,
Түсіреді еске жирафты.

«Алтын абыра» кітабынан

2. Мәтінді түсініп оқы.

Камқорлық

Қолында аша ағашы бар сұр кепкалы бала жақындей түссе де, балапан торғай бейқам отыра берді. Тек аяғының астындағы шарбақ ағашы сақ ете түскенде, ол селт етіп, шошып қалды.

Жантас екінші рет атып үлгергенше балапан торғай жанталасып үша жөнелді.

Балапан торғай алыс шырқап үша алмайтын еді. Көшениң ар жақ бетіндегі бір шоқ талға талықсып әрең жетіп қонды. Жүргегі кеудесіне сыймай дүрс-дүрс сокты.

Жантас ентелеп тағы жетті. Зақпысын жүгіріп келе жатқан бойда оқтап алды да, қалт тұра қалып және атты. Тас бұл жолы зу етіп, балапанның тәбесін жалап өтті. Ол көзін жыптылық еткізіп, бұға қалды. Бала балапан торғайдың қыр соңынан қалмады, ауылды шыр айналдырып қуа берді. Өкпесі өшіп әлсіреген балапанның енді көтеріліп үшуға халі де қалмады.

Үрейі үшқан балапанның жүні үрпііп, дуалға жабыса түсті. Әлсіз аяқтары сырғанақтап, сүріне құлап, «Аяшы!», «Атпашы!» деп жалынғандай шыр-шыр етеді. Бірақ безбүйрек Жантас оған құлақ аспады. Қолсозым жерде тұрып атқылай бастады.

Кенет Жантастың арт жағынан:

– Әй, о немене? – деген дауыс саңқ ете қалды. Жалт қараса, Қожа жүгіріп келеді еken. Жантас балапанды тездетіп тағы бір атып жіберді. Егер осы атқанда да тимесе, онда бас салып Қожадан бұрын үстап алмақ.

Бірақ бұл жолы атылған тас иесінің жауыз ниетін құпташып үшты. Дәл топшысынан деп тиғен тас балапан торғайды домалатып түсірді...

Торғайды Қожа үстап, мәпелеп үйге әкелді. Газет бетіне нанның үгіндісін сеуіп, «же» деп торғайға

апарды. Бірақ балапан жемек түгіл, басын онды-солды бұрып, татып алмады.

Қожаның босатып қоя беруі мүң екен, балапан жорғалап барып кереуettің астына еніп кетті...

Бердібек Соқпақбаев

Безбүйрек – қатігез, мейірімсіз.

3. Түсініп оқы, мәтіннің авторы туралы әңгімеле.

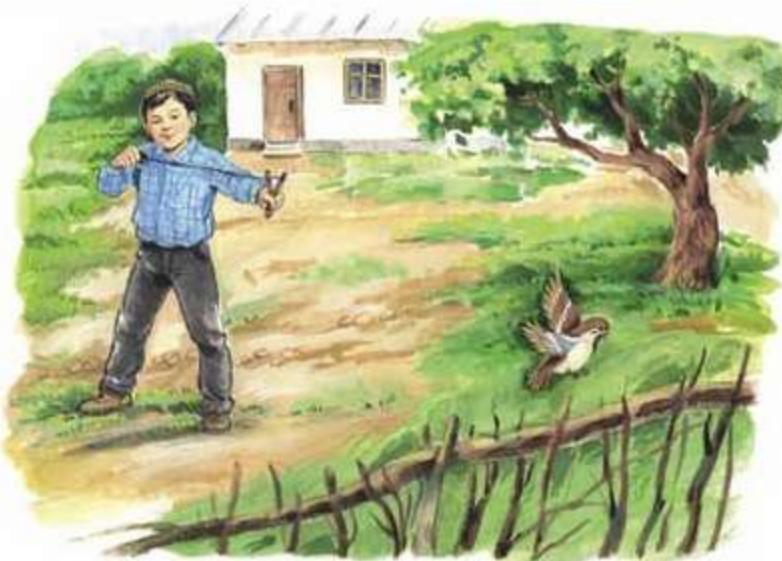
• Бердібек Соқпақбаев – балалар жазушысы

Бердібек Соқпақбаев (1924–1991) Алматы облысы Райымбек ауданында туған. Балаларға арналған «Менің атым – Қожа» деген қызықты шығармасы бар. Осы кітап туралы жазушы: «Бір сөзben айтсам, өзін жазатын жазушымын. Мінез-құлық жағынан Қожа өзге емес, менің өзіме үқсайды», – дейді.

4. Суретке қарап, берілген сұрақ-тапсырмаларды орында.

- Осы суретте мәтіндегі қандай оқиға бейнеленген?
- Мәтінге сүйеніп, суреттегі торғайдың халін сипатта.
- Сенде торғайға деген аяушылық сезім пайда болды ма? Неліктен?
- Жантастың әрекеті дұрыс па? «Менің ойымша, ...», «Менің айтайын дегенім ...», «Өз пікірімді айтар болсам, ... » деген сөз тіркестерін қолдану арқылы өз пікірінді білдір.

5. Мәтіннің қалай аталып тұрганына мән бер. Бұл сөз қай кейіпкерге қатысты? Дәлелде.

 6. Осы бөлімде торғай туралы қандай мәтіндер оқыдың?

Кестені толтыры.

Мәтін	Авторлары	Кейіпкерлері	Негізгі ойы

7. Бердібек Соқпақбаевтың «Менің атым – Қожа» шығармасының желісімен 1963 жылы «Қазақфильм» студиясы «Менің атым – Қожа» атты балалар фильмін түсірді. Режиссёры – Абдолла Қарсақбаев. Мүмкіндігің болса, галамтордан фильмді көруіңе болады. Өзің оқыған мәтіннің сол шығармадан алынған үзінді екендігіне көз жеткізе аласың.

8

Туган өлкө гүлдері

Мәтінді әңгімелегендеге көркемсөзді қолдана аласың.

1. Мына пікірге мән бер. Осы пікірдің дұрыстығын дәлелде.

Туган өлкем гүлдерімен көрікті. Өйткені ...

1. ...
2. ...
3. ...

2. Өлеңді тында. Сен де мәнерлеп оқуға жаттық.

Гүлдер

Гүлдер, гүлдер, көп гүлдер,
Қызыл гүлдер, көк гүлдер.
«Жайнар кезім келді» деп,
Қанаттарың желбіреп,
Таңмен бірге оянып,
Күн нұрына боянып,
Көрік бердің далага.

Гүлдер, гүлдер, не түрлі
Құлпырды да жетілді.
Барлық дала өртеніп
Бара жатқан секілді.
Өрт дегенім – гүл екен,
Отқа үқсап түр екен.
Лұпіл қағып жүрегім,
Үзіп алдым біреуін,
Сыйлайын деп анама.

Гүлдер, гүлдер, шоқ гүлдер,
Қызыл гүлдер, көк гүлдер.
Тұра берші ыргалып,
Тұра берші нұрланып,
Сол тұрганың ұнайды,
Құлпырғаның ұнайды,
Ұқсап сәби балаға.

көп гүлдер

ак гүлдер

қызыл гүлдер

көк гүлдер

Тұманбай Молдагалиев

3. Түсініп оқы, өлеңнің авторы туралы әңгімеле.

• **Тұманбай Молдағалиев – ақын, аудармашы**

Тұманбай Молдағалиев (1935–2011)

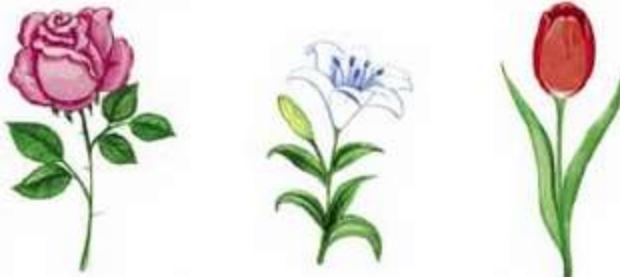
Алматы облысы Еңбекшіқазақ ауданы Жарсұ ауылында туған. Балаларға арналған «Жаңа дәптер» және т.б. өлең жинақтары бар. Халық арасында кең тараган «Құстар қайтып барады», «Шақырады көктем» әндесінің сөзін жазған.

4. Өлеңнен гүлдерге қатысты көркем-бейнелі сөздерді тап. Оларды қолдана отырып, өлеңнің қысқаша мазмұнын айт.

Бір нәрсенің айрықша сипатын анықтау үшін оны көркейтетін, айқындастын бейнелі сөз қосылады. Бұл көркемсөз **әпитет** деп аталады.

5. Анаца, үстазыңа және досыңа сыйлайтын гүлдеріңе көркем-бейнелі сөздердің көмегімен сипаттама бер.

• Гүл туралы 5 жол өлең құрастыр:

- 1-жол – тек 1 сөзben беріледі: зат есім.
- 2-жол – тақырыпты 2 сөзben сипаттау: сын есім.
- 3-жол – тақырыпқа қатысты 3 қимыл атауын жазу: етістік.
- 4-жол – сезімді білдіретін 4 сөзден тұратын бір сөйлем.
- 5-жол – тақырыппен мәндес 1 сөз: синоним.

9

Табиғаттағы байланыс

Шыгарманы өз ойыңмен
толықтырасың.

1. Эр қатардағы сөздер арасына байланыс тізбегін құр. Өңгімелे.

1. Гүл, ара, бал.
2. Бидай, тышқан, тұлкі.
3. Жемістер, адам, денсаулық.
2. Мысалды рөлге бөліп, түсініп оқындар.

Терек пен қабығы

(Мысал)

Терек:

Қабығым-ау, қабығым,
Қатты қыстың денемді.

Айтшы өзің анығын,
Не үшін тұрсың сен енді?!

Қабығы:

Терегім-ау, терегім,
Қайтып алғын сөзінді.
Жоқ болса егер керегім,
Жоғалтайын көзімді.

терек

Терек:

Айтар болсам шынымды,
Қабықсың бар болғаны.
Менсіз тіпті күнінді
Көре алмайсың сен-дағы!

ауызбірлік

Қабығы:

Жатты екен тым қарқының,
Жоқ болса егер керегім,
Ашуланбай,
Ал тыным,
Кеттім, қош бол, терегім.

Кенет терек үстінен
Қапа болған сол қабық
Сыпырылып түсті де,
Жатты жолға қамданып.

Болмай ауызбірлігі,
Қабық кетті өкпелеп.
Осылайша, бір күні
Қурап қалды қөктерек.

теректің қабығы

Сорасы аққан көзінің
Жасын көрсөң бүгінгі.
Қателігін өзінің
Терек кештеу үғынды.

Бейсебай Қірісбайұлы

3. Түсініп оқы, мысалдың авторы туралы әңгімеле.

Бейсебай Кірісбайұлы – балалар ақыны

Бейсебай Кірісбайұлы (1955–2003) Алматы облысында туған. Балаларға арнап өлеңдер, мысалдар жазған. Оның «Піл неге жылады?», «Аппақ бақбақ» және т.б. өлең жинақтары бар.

4. Мысалға сүйеніп, кейіпкерлер арасында диалог құра.

5. Өлеңнің мазмұны бойынша сұрақтар құрастырып, жауап беріңдер.

6. Мысалға басқаша қандай атау беруге болады? Өз ойынды дәлелде.

• Мысалдың қорытынды ойына сөйкес келетін мақал ойласстыр. Нәқыл сезді қойып, мысалды анықта.

Үлгі: «...» дер едім.

10

Мен қалада тұрамын

Шығармадағы оқиғаларды
салыстырасың.

1. «Ауыл таңы». «Қала таңы». Осы тақырыптарға қандай сурет салар едіңдер? Ойларынды әңгімелеп айтындар.

2. Мәтінді түсініп оқы.

Сен үйіктап жатқанда

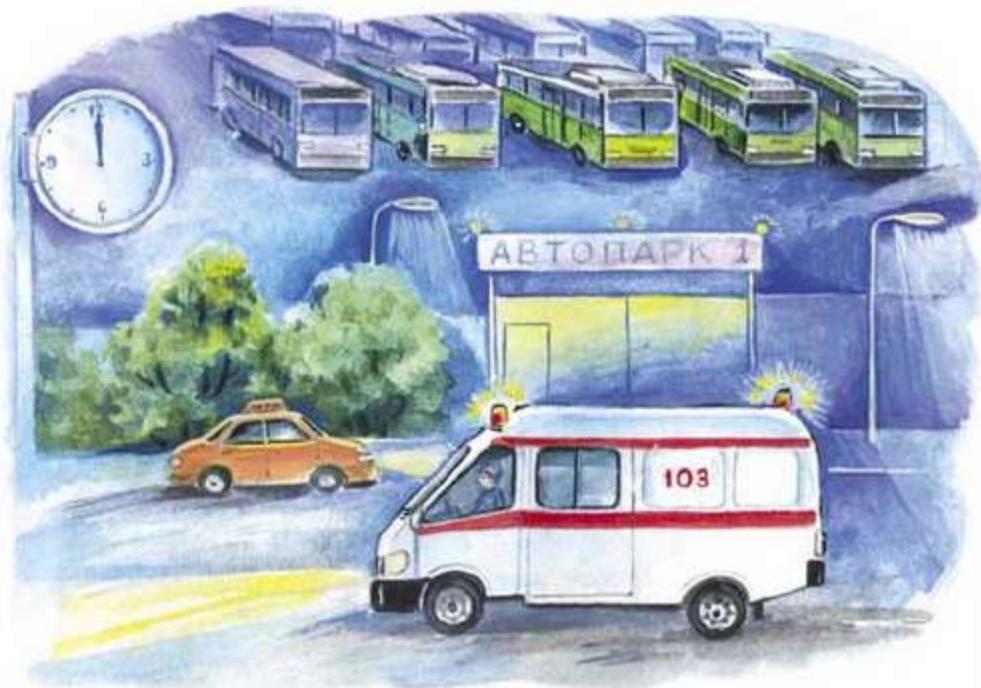
I

...Сағат түнгі он екі болып қалды. Жұрт аяғы басылды. Алдымыздың көшемен ең соңғы трамвай өтіп барады. Вагонда үш-төрт адам көрінеді.

Күндізгі қаптап жүрген трамвай, троллейбус, автобустар қайда қазір? Олардың әрқайсысының арнаулы тұрағы – демалуға жайғасатын орны бар. Олар сонда жиналады. Мұнда түні бойы үйіктамай, қызмет ететін адамдар бар. Олар әлгі мәшинелерді таңертеңгі сапарға әзірлейді. Күндіз бүлінген жерлері болса, жөндейді. Ишісұртын сұртіп, еденін жуып тазалайды. Таңертең троллейбус, трамвай, автобустар тап-таза болып, жарқырап шығады.

II

...Бүйірінде «Жедел жәрдем» деген жазуы бар мәшине қақпадан шығып келеді. Өне, жоғары қарай бұрылып, зырлап ала жөнелді. Әлдебіреу аяқастынан қатты ауырып қалған болар. «Жедел жәрдем» оны

тез арада ауруханаға жеткізеді. Онда ұзақ түнде көз ілмей, адамды ажалдан арашалайтын кезекші дәрігерлер бар.

Қалада бірнеше жедел жәрдем стансысы бар. Оларда жұмыс күндіз-түні бірдей қызу жүріп жатады.

Бердібек Соқпақбаев

3. Әңгімені жазған кім? Ол туралы не білесің?

4. Мәтіннің әр бөліміне ат қой.

5. Өлеңді тыңда, мазмұнын ауызша мазмұнда.

Таң

Аспан нұрга боянады,
Көшелер де көріктенеді.
Біздің қала оянады,
Оятады көліктерді.

Бау-бақ бейне той алаңы
Шашты сөүле ұшқындарын.
Біздің қала оянады,
Оятады құстың бәрін.

Кептер жемге тояды әлі,
Қоқым-дәмді ептең терді.
Біздің қала оянады,
Оятады мектептерді.

Келді, міне,
Күз бұлдана,
Жапырақтар желбіреді.
Біздің қала оянады,
Оятып түр енді мені.

ауыл таңы

қала таңы

Ертай Ашықбаев

6. Түсініп оқы, өлеңнің авторы туралы әңгімеле.

Ертай Ашықбаев – ақын, аудармашы

Ертай Ашықбаев 1956 жылы Ақтөбе облысы Теміртау ауданы Бабатай ауылында туған. Балаларға арналған «Ашық сабак», «Жақсы бага» және т.б. өлең жинақтары бар.

7. Кестедегі сұрақтарға жауап бер.

Мәтін	Шыгарманың түрі	Тәуліктің қай мезгілі суреттелген?	Оны неден аңгардың?	Талғандаік оқиғалар қосар едің?
<i>Б. Соқпақбаев</i> «Сен үйықтап жатқанда»				
<i>Е. Ашықбаев</i> «Таң»				

Кестені толтырып.

Мәтін	Екі мәтінге ортақ тақырып бер	Айырмашылығы неде?
<i>Б. Соқпақбаев</i> «Сен үйықтап жатқанда»		
<i>Е. Ашықбаев</i> «Таң»		

11

Бау-бақша аясында

Кейіпкердің іс-әрекетіне
бага бересің.

1. Өлеңге сай ыргақты таңдал, мәнерлеп оқы.

Жеміс бағында

бау-бақша

Бау-бақшага сән-көрік:

Жұзім,
Шие,
Алма,
Өрік.

Бағбан ата жемісін
Қарай бердік таң болып.

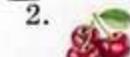
Айтады ата елге сыр:
– Жемісінді жерге өсір.
Ерінбегін ешқашан,
Еңбек еткін көл-көсір...

жемістер

Бейсебай Кірісбайұлы

2. Суреттегі жемістерді айқындастын эпитет ойластыр.

Жемістің түрі	Эпитет
1. 	1.
2. 	2.
3. 	3.
4. 	4.

3. Ертегіні зейін қойып тыңда. Ертегіні басқаша тары қалай атар едің?

Жұзім жегісі келген қасқыр

(Ертегі)

жұзім

Бір тұлкі жұзімге тойып, баудан шығып келе жатады. Оны көрген қасқыр:

– Жұзімді қайдан жедің? Айтшы, мен де жейін. Егер айтпасаң, өзінді жайратамын! – дейді ақырып.

– Ойбай, Қасеке, құлдық! – дейді Тұлкі жымыңдал.

– Сізден несін жасырайын, анау баудың ішінде жұзім дегенің толып түр. Жүріңіз, ертіп алып барайын...

Тұлкі осыны айтады да, Қасқырды ертіп апарып, өзіне үйреншікті тесіктен бауға кіргізіп жібереді.

Қасқыр таңсық көрген жұзіміне әбден тойып, баудан қайта шығайын десе, әлгі тесіктен өте алмай, кептеліп қалады.

Мұны көрген Тұлкі:

– Қасеке, тым көрсекзызар екенсіз! Артын ойламағанға сол керек! – деп әрі қарай жүре беріпті.

көрсекзызар

«Бабалар сөзі». Жаз томдық, 73-том

4. Суретке қарап, ертегіні әңгімелe.

5. Тұлкі қасқырдың іс-әрекетіне қандай баға берді? Сен оған келісесің бе? Қасқырга қандай кеңес берер едің?

6. «Менің бау-бақшам» жобасын жасандар.

1. Бау-бақшада қандай жемістер өскенін қалайсың?

2. Әр жемісті сипаттайтын 5 сез айтындар. Мысалы: қарақат – қара, қызыл, қышқыл, тосап, «С» дәрумені.

3. Бау-бақшага қатысты еңбек түрлерін ата.

12

Алмастың ағашы

Мөтіннен өзіңе қажетті
ақпаратты аласың.

1. Жұмбақты шеш.

таза ауа

Көзге ілінбейді,
Жұтсаң білінбейді.

жас ағаш

2. Мәтінді түсініп оқы.

Алмастың ағашы

ерте тұру

Биыл қалада шілде өте ыстық болды. Балалардың жаңбырды аңсаны сонша, қайта-қайта аспанга қарагыштай береді. Көктен тек шаңытқан күнді ғана көреді. Көздері жыптылықтап, танаулары желбіреп, көлеңке іздейді.

Әрине, мұндайда жапырағы қою ағашқа не жетуші еді. Жел жоқ болса да, ағаштар жапырағын қымылдатып, желпігендей болады. Ал Алмастар тұратын жаңа ықшамауданда ағаш әлі аласа. Көкесі кеше кешкі тамақ үстінде:

– Таңтертең күн салқын, ауа таза. Ерте тұрган адам күні бойы онша ыстықтамайды. Жұмысты да өнімді істейді, – деді. Алмас оны құлағына құйып ала қойды.

Алмас ертеңіне ерте тұрып, киініп далаға шықты. Аула-да бірде-бір бала жоқ. Маңай тып-тыныш. Күн салқын. Ауа тап-таза екен. Мәдениет сарайын бір айналып келді.

Салқын ауаның әсерінен қайнаган ыстықты онша елемеген секілденді. Ол осы күннен бастап ерте тұруды әдетке айналдырыды. Көкесі мен апасы:

– Үшінші кезекте тау ішіндегі лагерьге жібереміз, өзірше осылай дағдылана бер, – десті.

Алмас күнде таңтертең тұрып, Мәдениет сарайының маңында серуендейтін болды. Бір-екі бала ілесіп еді, уәделерінде тұрмады. Үйықтап қала берді. Бір күні Алмас жол жағасындағы шөптің сыйырлап жанып жатқанын көрді.

Жалын сумандап, көктемде отырғызылған ағаштың түбін орай бастапты. Алмас енді шыдай алмады, жетіп барып, табанымен отты таптай бастады. От оған бой бе-

рер емес. Жас ағаштың қабығын жалап үлгерді. Алмас футболкасын шешіп алғып, сонымен ұрды. Әзер дегенде өшірді. Ақ футболкасы қап-қара күие болды. Бір-екі жері тесіліп те қалды. Оған өкінген жоқ. Әйтеуір іс тындырды фой.

— Жарайсың, балам! — деген дауысқа жалт қараса, таяғына сүйенген қарт кісі еken. Ерте тұратындардың бірі — осы кісі.

— Мына ағаш енді сенікі болсын, балам! — деді қарт.

— Өзің қарап, сақтап жүр енді. Атың кім?

— Алмас.

— Енді мұны «Алмастың ағашы» дейміз. Қай сыныпта оқисың?

— Күзде екіншіге барамын.

— Ой, айналайын. Мен сені үшінші не төртінші оқитын шығар десем... Таудай болып өсе бер, қарагым...

Ақ футболка ештеңеге жарамай қалды. Қекесі мен апасы бұл ісі үшін ұрысқан жоқ, қайта құптады. Алмас әлі күнгे дейін ерте тұрады. Мәдениет сарайын айнала жүгіріп шынығады.

Мархабат Байғұт

3. Түсініп оқы. Мәтіннің авторы туралы әңгімелे.

• **Мархабат Байғұт – жазушы, аудармашы**

Мархабат Байғұт 1945 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы Тұлкібас ауданы Пістелі ауылында туған. Балаларға арнап көптеген әңгімелер жазған. Оның «Шілде», «Интернаттың баласы» және т.б. кітаптары бар.

 4. «Алмастың ағашы» әңгімесін талда.

Әңгіме қалай аталады?
Кейіпкерлерді ата.
Басты кейіпкер кім?

Мәтіндегі ең көңілсіз оқиға не?

Кішкентай Алмас қандай ерлік
жасады?
Оның іс-әрекетіне баға бер.

Мәтіндегі Алмастың әкесінің сөзін тап.

Сен Алмастың орнында болсаң,
не істер едің?

Әңгіменден қандай қажетті ақпараттар
алдың?
Алмастан не үйрендің?

 Алмастың әкесінің сөзіне мән бер. Оны дәптеріңе жазып ал.

13

Киіктің айласы

Мәтіннен қажетті ақпаратты тауып,
белгі қоясың.

1. Өлеңді түсініп оқы.

Ақсақ киік

Арқаның Бетпақ деген даласы бар,
Бетпақ – шөл, ойлы-қырлы панаңы бар.
Сол шөлде ел жоқ, күн жоқ өсіп-өнген
Жәндіктің киік деген баласы бар.
Киікті қазақ және дейді бөкен,
Бетпақты бұл бейшара қылған мекен.
Бөкеннен сұлу аңды мен көрмедин,
Өзге аңға жануарды тең көрмедин.
Көздері мәлдіреген ақбекенді
Адамның баласынан кем көрмедин.

куралай

Сәкен Сейфуллин

2. Оқылатын шыгармада қандай оқиға туралы айтылатынын
болжап, өз ойынды дәлелде.

3. Мәтінді түсініп оқы.

Киіктің айласы

Әрбір жабайы аң мен жануардың жауларынан сақтап-натын қару-құралы немесе айла-тәсілі болады. Қасқырдың қаруы – тіс, қабанның қаруы – азу. Ақбекен сияқты жануарларда ондай қару жоқ. Олардың сүйенері – аяқтары. Қасқыр қуса, олар қашып құтылады.

Күз айының шуақты бір күні еді. Сөске кезінде бір топ киік өзінің лақтарын ертіп, суатқа келді. Олар жапа-тармагай су іше бастады. Тогай тасасында бір топ аш қасқыр оларды аңдып, күтіп отырган.

Қасқырлар ауыздарын арандай ашып, киіктерге тап берісті. Дұр етіп үріккен киіктер жоса жөнелді. Ал бір

ақсақ теке олардан дарапанып, судың шығыс жағына қарай бөліне қашты. Көп киіктің алыстап кеткенін көрген қасқырлар «бұйырғаны осы болды» дегендей, тұс-тұсынан текеге лап қойды. Теке шоқақтай жортып, қасқырлардан қарасын үзер емес. Таңақ сілтем жерде ғана кетіп барады. Өне жетем, міне жетем деп құған аш қасқырлар шаршап, талықси бастады. Қасқырлар баяуласа, теке оларға қарап тұра қалады. Аш бөрілер салпақтап тағы қуады. Осы шоқырақпен олар өзеннен жиырма шақырымдай ұзап шықты. Бір уақытта әлгі ақсақ теке орғып бір-екі секірді де, белден асып ғайып болды. Ұздік-создық ырсылдай діңкесі құрыған қасқырлар тілдері салақтап, әр жерде шоқып отырып қалды.

Әлгі теке, шынында, ақсақ емес еді. Өзінің үйірін, буыны қатаймаған лақтарын аман сақтап қалу үшін өтірік ақсан айла етті. Сөйтіп, ол қасқырларды басқа жаққа адастырып әкетті. Киіктің бір текесі он шақты қасқырды осылайша алдап кетті.

Дала жануарларының ішінде ақбекеннен жүйрігі жоқ. Өздері мейлінше сұлу болады. Қой секілді, олар да шөп жеп қоректенеді. Олардың адамға ешбір залалы жоқ. Киіктің жаңа тұған лағын құралай деп атайды. Оны атпайды.

Әуелбек Қоңыратбаев

4. Түсініп оқы, мәтіннің авторы турагы туралы әңгімелі.

Әуелбек Қоңыратбаев – ғалым,
әдебиет зерттеушісі

Әуелбек Қоңыратбаев (1905–1986)
Қызылорда облысында туған. Балаларға арналған «Жеті алып», «Сүр көжек» деген кітаптары бар.

5. Суретті пайдаланып, мәтінді әңгімеле.

6. Мәтінге сүйеніп, байланысу сзықтарын жүргіз.

таяқ сілтем жер
діңкесі құрыған
залалы

шаршаган
жақын
зияны

7. Мәтіннен ақбөкен туралы қандай ақпараттар алдың?

14

Нені үйрәндім?

1. Осы бөлімнен оқыған мәтіндердің мына тақырыптарға
сай келетіндерін ата.

1. Таза ауа.
2. Тамаша табиғат.
3. Табиғатқа қамқорлық.

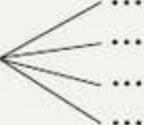
жанды табиғат

2. Түсініп оқы және жауап бер. Салыстыра сипаттап айтуда үйрен.

– Сен екі затты салыстырып айта аласың ба?

Оқушылардың арасында мынадай талас болды. Біреуі: «Екі затты салыстыру – олардың қандай ұқсастықтары, қандай айырмашылықтары бар екенін білу», – деді. Екінші біреуі: «Екі затты салыстыру – олардың қайсысы үлкен, қайсысы кіші екенін білу», – деді. Ал үшіншісі: «Екі затты салыстыру дегеніміз – олардағы бірдей белгілерді анықтау», – деді. Төртіншісі: «Екі затты салыстыру – олардағы бөлек белгілерді анықтау», – деді. Оқушылардың қайсысының айтқаны дұрыс деп ойлайсың?

Салыстыру

 3. Суретке қарап, оқыған шығарманы есіңе түсір. Қалай аталады? Авторлар жөнінде әңгімелеп.

күстар тіршілігі

4. Екі шығарманы салыстыру кестесін толтыр.

Мәтін	Құстардың таңғы тіршілігі туралы айтылған олең жолдары	Күн козі суреттелген олең жолдары	Таңғы тіршілік туралы суреттелген олең жолдары
A. Байтұрсынұлы «Оқуға шақыру»			
I. Жансүгіров «Күн шыққанда»			

5. Кластерді жалғастыр. Өр тақырыпқа сай келетін мәтіндерді орналастыр.

6. Бөлімдегі құстардың таңғы тіршілігі туралы айтылған шығармалар жұбын ата.

- А. Байтұрсынұлы. «Оқуға шақыру».
- И. Жансүгіров. «Күн шыққанда».
- Б. Соқпақбаев. «Қамқорлық».
- Т. Молдагалиев. «Гүлдер».
- Б. Қірісбайұлы. «Жеміс бағында».
- Б. Соқпақбаев. «Сен үйықтап жатқанда».

7. Түсініп оқы. Оқыған шығармаларындағы қай кейіпкерге осы өлеңді ақыл ретінде айттар едің? Түсіндір.

Шыр-шыр еткен торғайды
Корғамасаң, болмайды.
Кіп-кішкене торғайлар
Ағаштарды қоргайды.

жемістердің
пайдасы

табигаттан үйрену

Таспен атып торғайды,
Ұя бұзған онбайды.
Құс өкпелеп кетеді,
Бақшамызға қонбайды.

Мұзафар Әлімбай

таза ауаның пайдасы

ЖАҚСЫДАН ҮЙРЕН, ЖАМАННАН ЖИРЕН

15

Жақсы деген немене,
жаман деген немене?

Тақырыпты мультфильммен
салыстырасың және қажетті мәліметті
алып, сұзбаға түсіресің.

- Сабак тақырыбының қалай аталып турғанына мән бер. Осы сұраққа сен қалай жауап берер едің? «Жақсылық пен Жамандық» ертегісін есіне түсір (2-сыныптың хрестоматиясында берілген).
- Мақал-мәтелдерді түсініп оқы. Әр мақалда не туралы айтылған? Негізгі оймен сәйкестендір.

жаксылық

Туган жердей
жер болмас,
Туган елдей ел
болмас.

Білемін деп
мақтанба,
Сенен де білгіш
табылар.

Анаңды Мекке-
ге үш қайтара
арқалап барсаң да,
қарызыңдан құтыла
алмайсың.

туган жерге
сүйіспеншілік
ананы сыйлау
намысшыл
мақтаншақтық
бірлік, ынтымақ

жамандық

Алтау ала болса,
Ауыздағы кетеді.
Төртеу түгел болса,
Төбедегі келеді.

мақал-мәтелдер

Ерді намыс
өлтіреді,
Коянды қамыс
өлтіреді.

3. Мүмкіндігіңде қарай ғаламтордан «Жақсылық» пен Жамандық» ертегісі бойынша түсірілген мультфильмді көруіңе болады. Сол мультфильмнен қандай жаман әдеттер мен жақсы қасиеттерді байқадың? Айтып бер.

 4. Жақсы (сары жолақ) мен жаман (қоңыр жолақ) нәрсені айрып жаз.

ашық сұрақтар

жабық сұрақтар

- 5. Сұрақтардың өрқайсысына 5 мақалмен ауызша жауап бер.
1. «Жақсы деген немене?»
 2. «Жаман деген немене?»

16 Жақсылық жасау – борышың

Сурет бойынша мәтінді
әңгімелей аласың.

- 1. Жақсылық жасау дегенді қалай түсінесің? Отбасы, табигат, мектеп үшін қандай жақсылық жасай алатыныңды тізіп жаз.
2. Жақсылыққа жамандық бар ма? Осы сұраққа жауап іздей отырып оқы.

Баланың айласы

Бір ғалым адам жапан далада келе жатып, аяқ астындағы бір үлкен тасқа сүрініп жығылыпты. «Бұл тас адамға зиян келтіретін тас екен, жолдан алып таста-йын» деп ойлады. Сол оймен тасты көтеріп еді, астынан сандық шықты. Сандықты ашып еді, ішінен бір жылан

шығып, ғалымға ұмтылды: «Шағамын», – деді. Ғалым айтты: «Мен сені қараңғы, тар жерден, тұтқындықтан жарыққа шығардым, жақсылыққа жамандық бар ма?»

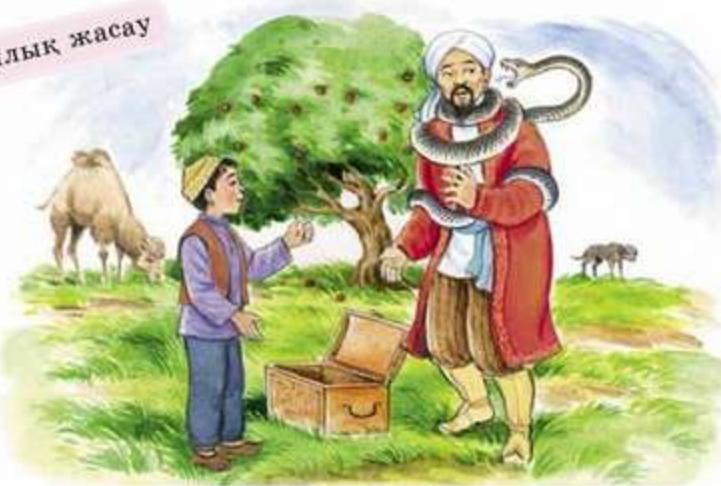
Жылан айтты: «Бар». Ғалым айтты: «Олай болса, біреуге жүгінелік, төре саған тисе, шағарсың». Жылан да бұл сөзге тоқтады.

Екеуі келе жатып, түйеге жолықты. Түйеге бұлар істерінің мәнісін айттып еді, түйе айтты: «Жақсылыққа жамандық бар, не үшін десеңіз, мен адамның қанша ауыр жүгін, мұлкін тасып, өзімше қызмет етсем де, адам қай уақытта да шамамнан тыскары жүк артады, жүре алмасам, ұрып-соғып ренжітеді». Жылан мұны естіп, ғалымның мойнына бір оралды.

Мұнан шығып, жеміс ағашына келіп жүгінді. Жеміс ағашы: «Жақсылыққа жамандық бар, не үшін десеңіз, менің жемісіммен қанша адам күн көріп, пайдаланып тұрса да, жемісімді қолымен алмай, түбімнен қатты ұрып, жемісімді жерге түсіріп алып жейді». Жылан ғалымның мойнына тағы бір оралды.

Одан кейін итке жолығады. Ит те айтты: «Жақсылыққа жамандық бар, мен күні-түні үйықтамай, иемнің мұлкін, малын бағып қызмет қылып едім, ақырында мен қартайып, ауру болған соң, ұрып, қуып жіберді».

жақсылық жасау

Фалым айтты: «Енді тағы біреуге жүгінелік, төре тағы саған тисе, шаға бер». Содан шығып, ойнап жүрген бір топ балаға келді. Ишінде бір балаға ғалымға сәлем берді. Фалым сәлемін алғып, сол балаға істің жайын айтты. Бала естіп болып:

– Әй, ата, бекер сейлейсің, осы қолындағы кіп-кішкентай қобдишага мойныңа үш оралған әйдік жылан сыюшы ма еді? – дейді. Сонда жылан айтты: «Бұл сөз рас», – деп. Бала: «Тіптен нанбаймын, бұл сөзге көзбен көрмей, кісі нанып болмайды», – деді. Сонда жылан баланы нандыру үшін барды да, иіріліп манағы қобдишага кіріп жатты. Бала сонда тарс еткізіп, сандықты жауып, бекітті де, ғалымның қолына берді: «Апарып, алған орныңызға қойыңыз», – деді.

Ыбырай Алтынсарин

Төре (төрелік) – бұл жерде: шешім.

Әйдік – үлкен.

Жүгінді – бағынды, айтқанына көнді.

3. Түсініп оқы. Әңгіменің авторы туралы әңгімелे.

Ыбырай Алтынсарин – жазушы, ақын, ағартушы үстаз

Ыбырай Алтынсарин (1841–1889) қазіргі Қостанай облысы Қостанай ауданында дүниеге келген. Оның «Кел, балалар, оқылық», «Өнер-білім бар жүрттар» өлеңдері балаларды оқуға, білімге шақырады. Балаларға арнап әңгімелер, өлеңдер жазған.

4. Мәтін бойынша берілген суретке қарап, әңгімеле.

- «Жақсылыққа жамандық бар ма?» дегенді қалай түсінесің? Бұл сұраққа мәтін кейіпкерлері қалай жауап берген?

 5. «Менің ойымша … , өйткені …», «Менің айтайын дегенім …, себебі …», «Өз пікірімді айтар болсам …, оған дәлел …» деген сөз тіркестерін қолдану арқылы өз пікірінді білдір.

- Қалай ойлайсың, жақсылық жасасаң, ол өзіне жамандық болып қайта ма?

 6. Мақалдың магынасын мысал келтіру арқылы түсіндір.

Жақсыга қылған жақсылық
Өмірінде тозбайды,
Жаманға қылған жақсылық
Бір күнгідей болмайды.

жақсылыққа жақсылық

жақсылыққа жамандық

7. Мәтіндегі баланың іс-әрекетіне бага бер.

17

Жақсыдан үйрен

Мәтіннен негізгі ойды білдіретін
тірек сөздерді таба аласың.

 1. Берілген тірек сөздердің кімге қатысты айтылғанын тап.
Осы қатарды тағы қандай сөздермен толықтыраш едің?

Костанай өнірі

«Қазақ хрестоматиясы»

ұстаз

агартушы

2. Мәтінді түсініп оқы.

Малды пайдаға жарату

Бір үйші жұмысымен көп мал тауып тұрса да, сонша азбен қанағат етіп, аз жұмсап тұрады екен. Бір күні көршісі сұрады:

— Осы сен бай бола тұрып, малыңды қай жаққа жібересің? Көзге түсетін еш нәрсең көрінбейді, — деді.

Үйші айтты:

— Тапқан малымның бір бөлігімен борышымды өтеймін, бір бөлігін өсімге беремін.

канагат

Көрші:

— Қойшы, батыр, сенің борышың бар ма еді және өсімге қанша ақша беруші едің? — деді.

өсім

Үйші:

— Қарт әке-шешеме берген ақшаларымды өтеп тұрған борышым деп білемін. Өзімнен туған балаларды оқытуға, асырауға шыгарған малымды өсімге берген мал деп білемін. Балалар адам болып, біз қартайғанда жақсы асыраса, олардың борышымды өтегені емес пе?! — деді.

борыш

Бұбырай Алтынсарин

3. Үйшінің бай екенін кімнің сезінен аңғардыңдар?

4. Ол тапқан малын қайда жұмсайды екен? Төмендегі сыйбаны пайдаланып, жауап бер.

5. Сөздердің арасына байланыс сзықтарын жүргіз.

борыш

парыз

өсім

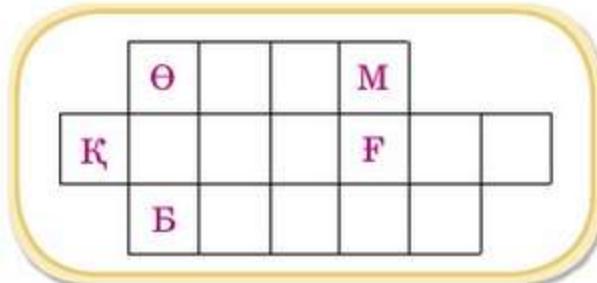
пайыз

көбею

міндет

6. Мәтіндегі оқиғага сенің көзқарасың қандай? Ата-ананың алдындағы борыш дегенді қалай түсінесін?

7. Сызбаны пайдаланып, мәтіндегі тірек сөздерді ата. Осы сөздердің ішіндегі ең бастысы қайсысы деп ойлайсың? Түсіндір.

негізгі ой

18 Адамдық – борышың

Мәтіннен тірек сөздерді
таба аласың.

1. Үлгі бойынша сөйлеуге жаттық. Борышым сезін парызым,
міндетім деп айтып көр.

Ата-ананы қадірлеу –
Останды қорғау –

менің
борышым

2. Өлеңді түсініп оқы.

Адамдық – борышың

ар

білім

Адамдық – борышың:

талап

өнер

Халқыңа еңбек қыл.

Ақжолдан айнымай,

Ар сақта, оны біл.

Талаптан да, білім мен өнер үйрен,

Білімсіз, өнерсіз

Болады ақыл тұл.

Шәкәрім Құдайбердің

Тұл – бұл жерде: жеміссіз, өнімсіз.

3. Өлеңге сүйеніп, кестені толтыруды жалғастыр.

Жақсы деген немене?	Жаман деген немене?
ар сақтау	өнерсіз
...	...
...	...

4. Түсініп оқы, өлеңнің авторы туралы әңгімелеп.

Шәкәрім Құдайбердіұлы – ақын, ойшыл, аудармашы

Шәкәрім Құдайбердіұлы (1858–1931)
Семей өцірінде туған. Ол өз бетінше оқып, араб, парсы, орыс тілдерін жетік менгереді. Шәкәрімнің әдеби мұралары қазақ әдебиеті үшін асыл қазына болып есептеледі.

5. Ақын өсиетін жаттап ал.

6. 5 мысал ойластыр.

Сенің борышың не?

19

Абайдың қарасозі

**Топ алдында сейлеу жобасын
ұсынасың.**

1. Берілген сөздерге қарама-қарсы мағыналы тіркестер тауып жаз. Әр бағанға ат қой.

Білімсіз –
Өнерсіз –
Жалқау –
Сараң –
Өтірікші –
Өдепсіз –

залымдық

еріншектік

2. Мәтінді түсініп оқы.

Абайдың отыз сегізінші қарасөзінен

Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар. Соナン қашпақ керек: әуелі – **надандық**, екінші – **еріншектік**, үшінші **залымдық** деп білесің.

Надандық – білім-ғылымның жоқтығы, дүниеден еш нәрсені оларсыз біліп болмайды.

Білімсіздік хайуандық болады.

надандық

Еріншектік – күллі дүниедегі өнердің дүшпаны. Талапсыздық, жігерсіздік, үятсыздық, кедейлік – бәрі осыдан шығады.

Залымдық – адам баласының дүшпаны. Адам адам баласына дүшпан болса, адамнан бөлінеді, бір жыртқыш хайуан хисабына қосылады.

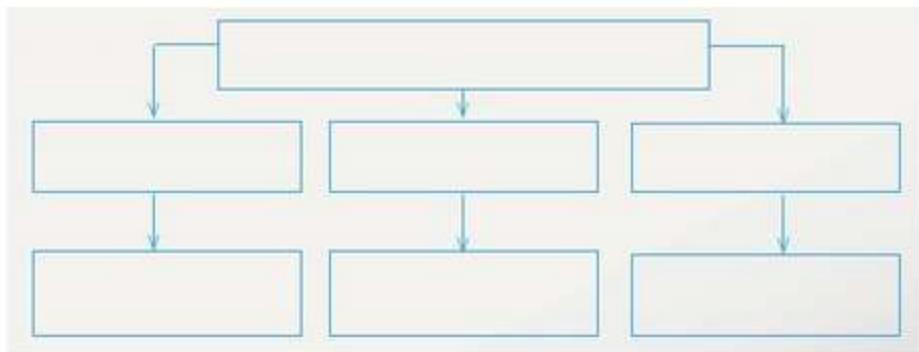

Хисабына – бұл жерде: қатарына, есебіне деген мағынада.

3. Абай ата атаған жат қылықтарды санамалап айт. Оларға қандай ортақ ат берер едің?

4. Абай атаниң сөзі неліктен осы бөлімде берілген деп ойлайсың? Түсіндіріп көр.

 5. Абай атаның қарасөзін сыйбага түсір.

 6. Абай Құнанбаевтың шығармашылығы туралы не айтар едің? Жобасын жаса.

Тақырыбы:

Жоспары:

Көрнекіліктер:

 7. Сызбаны пайдаланып Абай Құнанбаевтың өмірі, шығармашылығы туралы бір-біріңе сұрақ қойып, жауап беріндер.

Бұрыннан білемін	Жаңа мәлімет
	Абайдың 45 қарасөзі бар. Оларда әртүрлі тақырыпта ой қозғалған.

20

Батыр туса – ел ырысы

Жырдағы көркем бейнелі сөздерді сейлеуде қолдана аласың.

1. Түсініп оқы.

Батырлар жыры

Ел-жүрттың арманы – сыртқы жаулардан қорғанып, тыныштықта өмір сүру. Бұл өсіресе ерте кездегі жаугершілік замандарда оңай болмаған. Сондай жа-

дайда халық ел қорғайтын хас батырларды аңсаған. Олардың батырлық, қаһармандық істерін мадақтап, жырга қосқан. Алғашқыда батырдың бір ерлігі ғана айтылса, кейін басқа жорықтары жалғасып, оқиға тізбегі өрбітілген. Сөйтіп, халық шығармаларының көлемді де көрнекті тағы бір түрі – батырлар жыры пайда болған. Жырды өзі шығарып, өзі айтушы адамды жырау деп, ал жырды жаттап алып айтушы, таратушы адамды жыршы деп атайды.

 2. Түсінгенінді кестеге қысқаша түсір.

Халық шығармасы	Басты кейіпкері	Не мадақталған?	Көлемі қандай? Неліктен?

жыршы

жырау

3. Түсініп оқы. Жырға сай дауыс ыргағын таңдаң ал.

Қобыланды батыр

(Жырдан үзінді)

...Арыстан туған Қобыланды
Күн шығуға қарамай,
Ат қоюға ойланды.
Ата-анасы, ел-жұрты,
Қара Қыпшақ баласы
Жатқаннан соң байлауда...
Қақпаның келіп аузына
Батыр Қобылан ақырды,
Нар түйедей бақырды,
«Алшағыр» деп шақырды:
«Ау, Алшағыр, Алшағыр!
Сөзіме құлақ сал, Шағыр!
Менің атым – Қобыланды.
Өуелі өзің қалмай шық,
Алды-артыңды қармай шық,
Қалдырмастан жалмай шық!
Арманда қапы қалмай шық!
Қара қасқа атың міне шық,
Оқ өтпес тоның кие шық,
Қарыңа сұңғі іле шық!»...
Шыдай алмай Алшағыр
Үстіне сауыт киеді.
Беліне байлас болатын,
Қарына найза іледі.
Алтын тұрман ер салып,
Енді атына мінеді.
Қара қасқа тұлпардың
Құйрығын шарт түйеді.
Шақырып тұрған батырға
«Қорықты дер деп бармасам»,
Алдынан жүре береді...

Батырлар жыры

Қобыланды батыр

ерлік

Жайықтың бойы қамыс-ты,
Бермейміз деп намысты,
Екі батыр екпінмен
Жақындасып қалысты.
Өшігіп жүрген батырлар
Бір ауыз сөзге келмей-ақ,
Шегінісіп екеуі,
Еменнен найза салысты.
Итерісіп тұрысты,
Ат тізесін бүгісті –
Бүгісе, бүгісе тұрысты,
Біріне-бірі үмтүлдып,
Тақымдары құрысты,
Он саусағы қарысты...
Қанжарменен қармасты,
Семсерменен серместі,
Сөйтіп, ойын ойнасты...
Қанжар қалды қайысып,
Семсер қалды майысып,
Ерлерің жаинан түңілді.

елін қорғау

батырлық

От шығады үртynан,
Үмітін үзді Алшағыр
Шәрі, байтақ жұртynан.
Сол уақыттар болғанда
Домаланып барып жырылды,
Қара қасқа аттың сыртынан.

Қышиақ – қазақ рулатының бірі.
Қар (қары) – қолдың білектен жоғары түсі.
Қарысты – бұл жерде: саусақтың иілмей, қозғалмай қалуы.
Сүнді – найза түрі.
Тақым – адам санының тізеден жоғары ішкі жағы.
Шәрі – қала.

4. Жырга және сұрақ-деректерге сүйеніп, суреттегі батырларды сипатта.

- Суреттегі батырлар кімдер?
- Олардың тұлпарларының аты.
- Киімдері.
- Қару-жарактары.

 5. Елін, жерін қорғаган тағы қандай батырларды білесің?

6. Мақал-мәтелдердің жалғасын тап. Тақырыбын анықта.

Батыр туса – ел ырысы,	...
Болат қайнауда шынығады,	...
Батырды жауда сына,	...
Көз – қорқақ,	...

- Жырдағы көркемсөзді қолданып, батырлардың жекпе-жегі туралы әңгімелे.

21

Том мен Бекки

Мәтіндегі оқиғаны әрі қарай
жалғастырып, немен аяқталатынын
болжай аласың.

кітап

бұзықтық

сынып

1. Берілген мәліметтен 3 сөйлем құрап айт.

Американдық жазушы Марк Твен-нің қызықты оқиғаларға толы «Том Сойердің басынан кешкендері» атты кітабы бар.

2. Мәтінді түсініп оқы.

Том мен Бекки

Мұғалім

Осы мектептің мұғалімі – Доббис мырза. Ол күнде сыныпта отырып, үстелдің тартпасынан бір кітапты алып, оқуға кіріседі. Бұл кітапты ылғи тартпаға салып, кілттеп қояды. Оқушылардың бәрі сол кітапты көргілері

келіп, естері кетеді. Бірақ қолға түспейді. Бұл не кітап? Сыныптағы әр бала өздерінше жорамалдайды, бірақ ол қандай кітап екенін білуге мүмкіндік жоқ.

Міне, Бекки мұғалімнің үстелі жанынан өтіп бара жатып, тартпаның кілті тұрғанын көрді. Мұндай сәті келген істі қалай жіберуге болады?! Ол жан-жагына қарап еді – тірі жан жоқ. Бір минуттан кейін Бекки кітапты қолына ұстап тұрды. Кітаптың аты – «Анатомия», авторы пәлен деген профессор – бұл қызыды қызықтырған жоқ. Бірінші бетін аша бастады. Осы кезде біреудің қолеңкесі кітап бетіне тұсті. Есіктен Том Сойер еніп келе жатыр екен. Бекки тездетіп кітапты жауып жатқанда, бір беті жыртылып кетті. Ол кітапты жәшікке сұға салып, кілтті бұрады да, өкініш пен үяттан жылап қоя берді.

– Том Сойер! Сіз бұзықтыққа ғана үйірсіз. Біреудің сыртынан сығалап – не деген онбағандық!

– Сенің не қарап тұрғаныңды мен қайдан білейін?!

– Үялсаңызы, Том Сойер! Сіз, әрине, мені айтып қоясыз. Содан соң мені жазалайды. Мен не істеуім керек?! Не істесем екен?

Қыз өкіріп жылап, бөлмеден шыға жөнелді.

Том оның аяқастынан шабуыл жасағанына танда-нып, не істерін білмей тұрып қалды.

Марк Твен
Орыс тілінен аударған Ф. Оңгарсынова

3. Өңгімедегі оқиға қалай жалғасуы мүмкін? Болжап айт.

4. Кейіпкеріміз Том Сойердің пікірін де тында. Оның ойынша оқиға былайша жалғасады:

«Қыздар деген не деген ақымақ халық. Оларды мектепте ешқашан жазалаған емес. Әрине, мен бұл ақымақ қызы жайлы Доббиске ештеңе де айтпаймын. Мениң ойымша, Доббис «кітабымды кім жыртты» деп сұрайды. Ешкім үндемейді. Сонда ол әдеттегідей ке-

зекпен бәрінен сұрайды. Өуелі бірінші, сосын екінші, ақыры кінәлінің өзіне келгенде, мұғалім бірден біледі. Қыз ештеңе айтпаса да, біліп қояды. Қыздардың бетінде бәрі жазулы тұрады – оларда сабырлылық деген жоқ. Сонын оны жазалайтын шығар. Қайтеміз, әркімнің ісіне қарай! Егер осындай тұзаққа мен түсе қалсам, ол қыз қуанарап еді. Енді менің терімді өзі жамылып көрсін!»

Марк Твен
Орыс тілінен аударған Ф. Оңгарсынова

5. Мәтіннен «Менің орнында болып көрсін» деген мағынада айтылған тіркесті тап. Есіңе сақта.

6. Сен Томның қызы балалар туралы пікірімен келісесің бе? Пікірінді білдір.

7. Ал Беккиге қандай кенес берер едің?

22

Нағыз достық

Кейіпкердің мінез-құлқының
өзгеру себебіне дәлелдер
келтіре аласың.

1. Қанатты сөзді оқы. Негізгі ойды анықта. Осыған ұқсас қандай мақал-мәтелдер білесің?

Нағыз дос сен қателік жіберген кезде жаныңдан та-
былады.

канатты сөз

Марк Твен

Қанатты сөздер мақал-мәтелдерге ұқсас. Ол
терең ойга құрылған көлемі шағын нақыл сөздерге
жатады. Қанатты сөздердің авторы белгілі болады.

 2. Кестені толтыр.

Нақыл сөздер	Үқсастығы	Айырмашылығы
Мақал-мәтелдер		
Қанатты сөздер		

3. Марк Твеннің қандай әңгімесін оқып едің? Есіце түсір. Оқиғаны жазушы қалай аяқтағанына мән беріп оқы.

Батылдық

батылдық

Бір сағат өтті. Жаттауды оқыған оқушылардың гуілінен сыныптағы ауа біртүрлі үйқы келтіреді. Доббис мырза үстелдің жәшігін ашты да, кітапқа қолын созды. Алсам ба, алмасам ба дегендей кідірді. Балалардың көбі оның бұл қимылына жайғана қарады. Ал олардың ішінде екеуі шыдамсыздана күтті. Доббис мырза өуелі кітапты сипады. Сонан соң қолына алыш, орындыққа дұрыстап отырды да, оқуға кірісті. Том Беккиге қарап қойды. Ұсқыны жоқ, мергеннің кездеуіне іліккен үркек қоянға ұқсап, әрең отыр. Том сол бойда онымен керісіп қалғанын ұмытып кетті. Тезірек көмек беру керек!

Жағдайдың қыындығы сол – бір нәрсені ойлап табатын уақыт жоқ. Тамаша! Керемет ой келді. Ол жүгіріп барып, кітапты алыш, есіктен шығып кетеді. Бірақ сәл-пәл ойланып қалды және оңтайлы сәт өтіп кетті: мұғалім кітапты ашып үлгерді. Сәл ертерек қимылдан, сол сәтті ұтымды пайдалансағой!

Үнсіз сәл үзіліс. Сол сәл үзілістің ұзақтығы сондай, тіпті онға дейін санап үлгеруге болады. Мұғалім ашуға булығып, ақыры:

– Кім мына кітапты жыртқан? – деп сұрады. Бір дыбыс жоқ. Түйреуіштің түсіп кеткенін де естуге бо-

латын. Бәрі үнсіз. Мұғалім кінәліні іздең, әр баланың жүзіне көзін қадады.

– Бенджамин Роджерс, сен бе кітапты жыртқан?

Жоқ, ол емес. Тағы тыныштық.

– Джозеф Гарпер, сен бе?

Жоқ, ол да емес. Мұғалім балалардың қатарын қарап болып, қыздар жаққа бұрылды.

– Эмми Лоуренс?

Қызы басын шайқады.

– Грейси Миллер?

Ол да солай.

Ендігі кезекте Бекки Тәчер. Томның қол-аяғы бірдей дірілдеп кетті. Жағдай өте қыын еді.

Дәл осы сәтте Томның басына найзагайдай жарқ етіп, бір ой келе қалды. Ол орнынан атып тұрып:

– Мұны жасаған мен! – деп айқайлап жіберді. Том бір минуттай тұрды да, шашылған ойларын жинап, жазаны қабылдау үшін алға шықты. Беккідің көзіндегі таңдану, алғыс оған берілген марапаттай еді.

Марк Твен

Орыс тілінен аударған Ф. Оңгарсынова

 4. Суреттер мәтіндегі қандай оқигаларға сәйкес келеді? Мәтіннен сол жолдарды тауып, қайталап оқы.

алғыс

дәлел келтіру

 5. Доббис мырза Томды қалай жазалауы мүмкін? Болжа.

 6. Мәтін қалай аталып тұр? Бұл атау қай кейіпкерге қатысты айтылған? Түсіндір. Осы сөздің мағынасын ашатында екі оқига ойластырып айт.

- Беккидің іс-әрекетіне деген Томның бастапқы ойы қандай еді? Ол неліктен пікірін өзгерту деп ойтайсың? Томның іс-әрекетіне баға бер.

23

Ата сөзі – алтын сөз

 Бата сөздің белгілерін білесің.

1. Түсініп оқы.

Бата – жақсы тілек білдіру. Ол – үлттық дәстүр. Батаны көбіне құрметті ақсақалдар, атақты адамдар беді. Тілек ретінде балалар да жаттап алады.

2. «Бatalар жарысы» ойыны. Бұл ойында кім көп бата білетіні анықталады.

3. Түсініп оқы.

Алтын сөз

Сәулелі сөз сөне ме?!

Орны бөлек батаның.

Візге тәлім, өнеге –

Ақ тілеуі атаның.

бата

Мән беріп, ден қойғанда,

Терең ойға батасың.

Шілдехана, тойларда

Береді атам батасын.

Әр сөзіңің ақырын

Жақсылыққа тірейді,

Қадап айтып ақылын,

Көпке бақыт тілейді.

Кім сүймейді атасын,
Асқар таудай көрінген.
Бебекке айттар батасын,
Жаттап алған едім мен:

алтын сөз

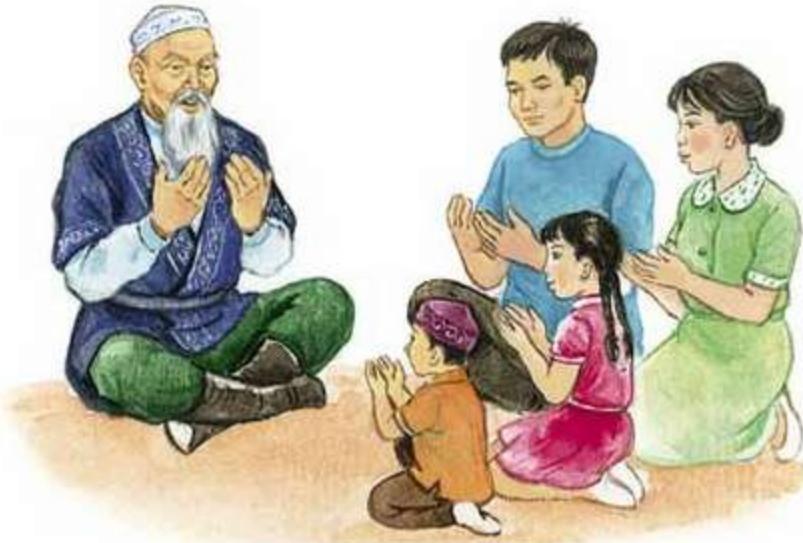
«Жүйрік тілді ақын бол,
Жақсыларға жақын бол!
Достарыңмен тату бол,
Дүшпаныңа қату бол!

Ұсақ болма, ірі бол,
Өз ортаңың гүлі бол!
Ата-анаңың көзінің
Сөнбейтұғын нұры бол!

Ата сөзі

Кім болсан да, әйтеуір,
Азаматтың бірі бол,
Тұған елдің ұлы бол!»
Ойга тоқы, парқын сез,
Ата сөзі – алтын сөз!

Nesілбек Айтұлы

4. Түсініп оқы. Өлеңнің авторы туралы әңгімеле.

Несілбек Айтұлы – балалар ақыны

Несілбек Айтұлы 1950 жылы Тарбагатай аймағында туған. «Бөрітостаған», «Күміс күйме» және т.б. өлеңдер жинағы мен ертегілері бар.

5. Ақынның алтын сез деп отырғаны не? Батага қатысты қандай нақыл сез білесің?

6. Батаны қандай бала алады? Бата алатындай үш оқиға ойластыр.

24

Фаламтор туралы ойларым

Кейіпкердің іс-әрекетіне баға
бере аласың.

1. Суреттер туралы не айтасың?

5-3278

2. Мәтінді түсініп оқы.

Аман мен телефон

Асан ағайдың Аман деген баласы бесінші сыныпта оқиды. Оның бір жаман әдеті – мектептен үйге келген бойда телефонның құлағына тыныштық бермейді. Өзі секіріп ойнап тоздырған орынжайға жатып алыш, Досан досымен ұзақ сөйлеседі. Міне, ол:

– Аллоо! Досан! Есебінді шыгардың ба? – деп, орынжайға шалқасынан жатып алыш, таңқыш танауын аспанға көтерді.

– Есепті шыгардым, оны сенің дәптеріңде көшіріп қойдым, – деп, Досан мақтанып, маңгаздана жауап берді.

Аманның ағасы Ақай інісінің кесірленіп жатқанын көріп қалып:

– Телефонмен жатып алыш сөйлескенің – әдепсіздік қой, – деп кейіді.

– Көке, кедергі жасамаңыз! – деп, Аманның көзі шарасынан шығып кете жаздады.

– Үйге берілген тапсырманы Досанға орындағаның – жалқаулық қой, балам, – деп, Анар ана қабагын түйді.

– Мен жалқау емеспін! – деп, Аман қолын бір сілкіп, телефон тұтқасына жармаса түсті.

– Аллоо! Аллооо! Досан, мен өлгі, білесің ғой...
Іә, сол қызбен үрсисып қалдым... Қойшы, ей...

Аманның телефондағы «жыры» таусылмады. Сейтіп, ол уақытты ұтымды пайдалану туралы өзі түзген күн тәртібін ұмытып кетті. Келесі күнгі сабактан зорға деңгендеге «ұштік» арқалап қайтты.

– Телефонның кесірінен оқудағы үлгерімің бір жақтармай қойды, – деп, Асан ағай кейіп жур.

Ал Аман кейімейді. Өйткені онда әдеп пен намыс жоқ. Әдепсіз, намыссыз бала әке-шешенің тілін алмай, оларды ренжітіп, өзіне бақытсыздық әкеледі.

Әдібай Табылды

Орынжай – бұл жерде: диван.

3. Мәтіннің соңғы азат жолын қайталап оқы. Жазушымен келісесің бе? Түсіндір.

4. Түсініп оқы. Мәтіннің авторы туралы әңгімелеп.

• Әдібай Табылды – ақын, жазушы, аудармашы

Әдібай Табылды 1926 жылы Жамбыл облысы Тұрар Рысқұлов ауданы Жаңатұрмыс ауылында туған. Балаларға арналған «Бебекке сез», «Қайырлы таң, балалар» және т.б. жинақтары бар.

5. Өләнді тында.

Фаламтор туралы

Фаламторга кіремін,
О, аралап жүремін!
Мейлі, белім ауырсын,
Солсын, мейлі, реңім.

телефон

Мұндай қызық сәттерде
Жан серігім – тақ перне.
Үстамаймын кітапты,
Керек емес дәптер де.

Сабақты да қоямын,
Тамақты да қоямын.
Сөз-сусынды ішемін,
Сурет-нанға тоямын.

пайдасы мен зияны

Фаламторда жүремін,
Қызық өмір сүремін.
Көзім, мейлі, шаршасын,
Мейлі, ауырсын жүрегім.

Тындармаймын анамды,
Тындармаймын ағамды.
Тәртібімде ісім жоқ,
Тұзетпеймін бағамды.

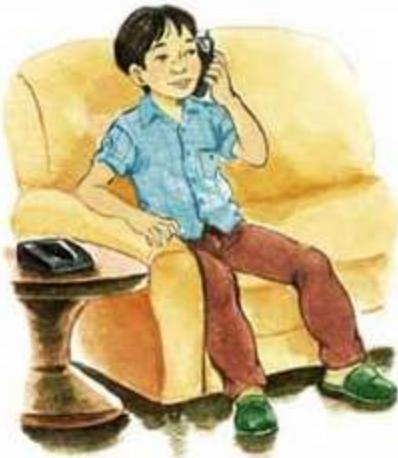
фаламтор

Барлығынды таң қылып,
Жүре берем қаңғырып,
...Уақыттым жоқ, қоштасып
Қоюға да мәңгілік.

Ертай Ашықбаев

 6. Екі мәтіннің үқастығы неде? Айырмашылығы қандай?
Салыстырып жаз.

 7. Мәтіндерден өзіце қандай сабак алдың? Аманға қандай
кеңес бересің? Ноутбукке қарап отырган балаға ше?

 8. Үялды телефонның пайдасы мен зиянына қатысты өз пікірінді дәлелде.

I топ. Үялды телефонның зияны көп.

Дәлелдер:

1. Оқудағы үлгерімің төмендейді.
2. ...
3. ...

II топ. Үялды телефонның пайдасы зор.

Дәлелдер:

1. ...
2. ...
3. ...

III топ. Қорытынды пікір.

25

Білім керек бәріне

Өлеңді мәнерлеп, жатқа оқи
аласың.

1. Мақалды түсіндір.

Оқусыз білім жок,
Білімсіз күнің жок.

2. Өлеңді тында.

Білім керек бәріне

оқусыз

Корабльді басқарып,
Кек жүзіне самғасам.
Тауды бұзып, тас жарып,
Мұхиттарды жалғасам.

Таңдандырар бар елді
Фажап үйлер сала алсам.
Жасартатын өжемді
Дәрі де ойлап таба алсам...

білімсіз

Сырлары көп ғылымның
Шешілмеген әлі де.
Терендігі білімнің
Керек екен бәріне!

Фариза Оңгарсынова

3. Өлеңге сүйеніп, «Адамға білім не үшін керек?» деген сұрақ-
ка жауап беріп көр.

4. Түсініп оқы. Өлеңдер авторы туралы түсінгенінді айт.

Фариза Оңгарсынова – ақын, аудармашы

Фариза Оңгарсынова (1939–2014)
Атырау облысы Исатай ауданы Манаш ауылында туған. Көптеген жыр жинақтардың авторы. «Үйім – менің Отаным» және т.б. жыр жинағы балаарга арналған.

5. Өлеңді түсініп оқы.

Білім

Білім деген байлық бар, Өртіце ол күймейді,
Еш байлық оған жетпейді. Үрылар да тимейді.
Жасында оқып, жиып ал, Жатып ішер жамbastap,
Тепкілесең, кетпейді. Жалқауды ол сүймейді.

Отебай Тұрманжанов

6. Түсініп оқы. Өлеңдер авторы туралы түсінгенінді айт.

Отебай Тұрманжанов – балалар жазушысы, аудармашы

Отебай Тұрманжанов (1905–1978)
Оңтүстік Қазақстан облысында туған. Балаларға арналған «Қарлығаш», «Жауқазын» және т.б. жыр жинақтары бар.

7. Өлеңді жаттаап ал.

«Білім керек бәріне»

«Білім деген – байлық»

- 8. Білім сезін қай бағанга жазасың? Ойынды түсіндір. Әр бағанга 5 сөзден жаз.

Жарық	Қараңғы
...	...

26

Қазақ деген
халықтың баласымын

Өлең құрастыра аласың.

- 1. Суреттегі ит, жылқы, бүркіт және т.б. қатысты қандай қазақтың салт-дәстүрлерін білесің? Өңгіменді сабак тақырыбымен байланыстыр.

«Той». Манат Қаспақ.

 2. Өлеңді тыңда.

Қазақ деген халықтың баласымын

Қазақ деген халықтың баласымын,
Баласына беретін бар асылын.
Мінін көрсе, қиналып інісінің,
Тілін алып өсетін ағасының.

мақтан ету

Қазақ деген халықтың баласымын,
Жағасынан алмайтын данасының.
Айтқанынан шықпайтын әкесінің,
Бір сөзін де жықпайтын анасының.

салт-дәстүр

Қазақ деген халықтың баласымын,
Ағы менен көзінің қарасымын.
Халқын мақтан ететін әр жерлерде,
Салтын сақтап жүретін бабасының.

Үлгі түрү

Қазақ деген халықтың баласымын,
Алда талай алынар бар асуым.
Арман жолы жүрерім, бақыт жолы,
Мүмкін емес сол жолда адасуым,
Қазақ деген халықтың баласымын!

Тұманбай Молдагалиев

3. Өлеңді мәнерлеп оқы.

4. Өлеңде қайталанып тұрган жолдарға мән бер. Неліктен деп ойлайсың?

5. Өлеңді жаттап ал.

6. Ақынга ілесе өзің де өлең құрастырып көр.

Қазақ деген халықтың баласымын...

27

Нені үйрәндім?

Жазба жұмысы

- Өзінді шетелдік танысыңа таныстыру мәтінін құрастырып жаз.

Тақырыбы: Қазақ деген халықтың баласымын.

Жоспары:

1. Менің Отаным – Қазақстан.
2. Қазақ деген халқым бар.
3. Осы елдің әдепті үрпағымын.

Қазақстан

- Жазба жұмысында пайдалануыңа болады.

Кең-байтақ республика,
табиғаты бай өлке, қазба байлық

Дала даналары, өнер, салт-дәстүр

Т. Молдағалиевтің
«Қазақ деген халықтың баласымын»
өлеңіндегі ақын ойы

Қазақ халқы

әдепті үрпақ

УАҚЫТ

28

Жыл санау

Сұрақ қоя аласың және
жауабын білесің.

1. Мәтінді оқы.

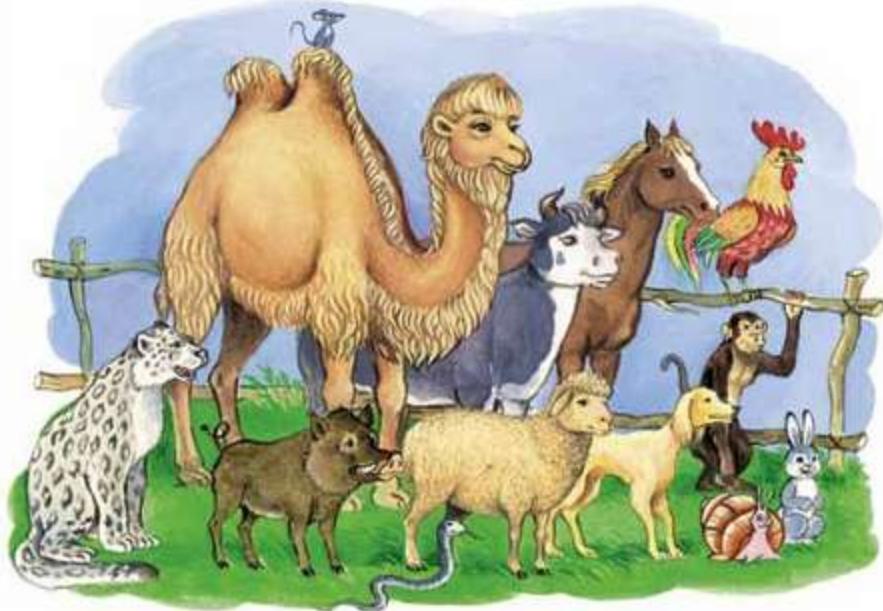
Жыл басы

(Ертегі)

Қазақтың есептерінде жылдан үлкен мүшел дегендер бар. Мүшел – он екі жыл болады. Сол жылдардың аттары әр хайуанның аттарына ұқсайды. Мысалы: ауелі жыл мүшелде – тышқан, екінші – сиыр, онан соң – барыс, қоян, ұлу, жылан, жылқы, қой, мешін, тауық, ит және доңыз. Сол жылдарды білетін қазақтарға кісінің қай жылда туғанын айтса, адамның жасын тауып береді.

Бұрынғыдан қалған сөздер бойынша сол хайуандар жыл басы болуга дауласынты. Сонда жылқы айтыпты: «Мен адам үстіме мінсе, алдысын жақын етемін, менің күшімді көреді, сүтімді іshedі, қылымша шейін арқан, жіп еседі, адамға менен пайдалы мал жоқ, жыл ағасы мен боламын», – дейді. Түйе айтты: «Сен адамның жұмысын жасайсың, арпа, сұлы, шөп асайсың, тамағың үшін құл болдың. Міне, мен сен көтере алмайтын ауырды көтеріп, неше айлық алдыс жолдарға барамын. Аш болым деп арпа, сұлы сұрамаймын, көде болса көде, жусан болса жусан, не кез келсе соны қорек етіп, табылса су ішіп, табылмаса шөлде де жолға жүре беремін. Жыл басы болу маған лайық», – дейді.

Сиыр айтты: «Адам егін ексе, меніменен егеді, сүтімді іshedі, құрт-май алады», – деп.

Қой айтады: «Мен болмасам, қазақ үйін немен жабар еді? Жұнімді алыш киіз істейді, жабағымменен киіз тігеді, арқан-жіп еседі, сүтімнен құрт-май алады», – дейді.

Ит айтты: «Мен болмасам, сендердің көбінді не үрлап, не қасқыр жеп тауысар еді. Сендердің баршаларыңың мен бақташыңын, дүшпан көрінсе, үріп, абалап иеме хабар беремін».

Тауық айтты: «Мен болмасам, кісі ерте тұрып жұмысына бармай, үйықтап қалар еді. Мен тацертең тұрып шақырып, хабар айтамын «таң атты» деп. Көп отырса, «жұмысыңан қаларсың, жатар уақыт болды» деп, түн ортасында шақырамын, кеш болса, тағы шақырамын, «мезгіл болды» деп», – дейді.

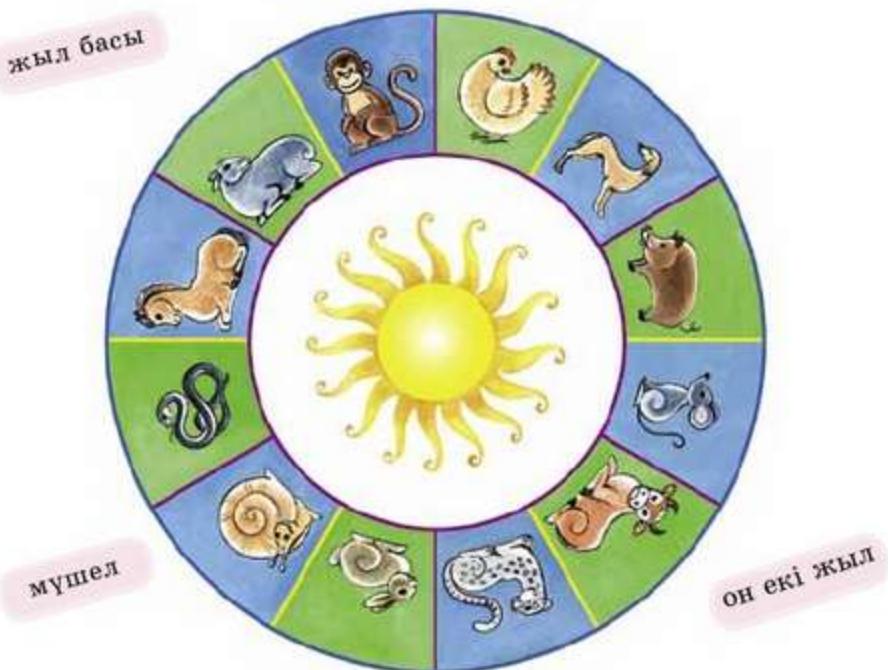
Тышқан не айтарын білмей тұрды да, бір түрлі құлық ойлад, жиылған көпкө айтты: «Бұл таласқанмен ешнәрсе өнбес, күнді қарап тұралық та, кім бұрын көрсө, сол жыл басы болсын», – дейді.

Түйе өзінің бойына сеніп, «менен бұрын кім көреді» деп, тышқанның сөзін қостап, бәрі қарап тұрады. Біраздан соң тышқан жорғалап, түйенің үстіне шығып, өркешінің басына мініп отырады. Мұнан соң күнді бәрінен бұрын тышқан көріп, хабар беріп, жыл басы болған екен.

«Түйе бойына сеніп жылдан құр қалды» деген сөз осыдан қалған.

«Бабалар сөзі». Жұз томдық, 73-том

2. Жыл он екі айдың қазақша атауларын ата.

3. Мәтіннің негізгі ойына сай келетін нақыл сөздер ойластыр.

4. Мәтінге сүйеніп, әр жылды сипаттап айт.

5. Белімнің қалай аталып тұрганына зер сал. Тәмендегі сөздер қатарын толықтыр және түсіндір.

Жыл, ай, күн ...

6. Ертегі бойынша 5–6 сұрақ құрастырып, жауап беріндер.

29

Жас уақытта көңіл – гүл

Сөйлегенде нақыл сөздерді
қолданасың.

1. Суреттерге қараң, нақыл сөздер құрастырайық және түсіндірейік.

Талапсыз бала – ...

Талапты бала – ...

2. Абай атаны тындаїық. Жас кезде неге көңіл бөлу керек дейді?

ғылым

Ғылымға көңіл бөлсеңіз

Болмасаң да, үқсан бақ,
Бір ғалымды көрсөңіз.
Ондай болмақ қайда деп,
Айтпа ғылым сүйсөңіз.
Сізге ғылым кім берер,
Жанбай жатып сөнсөңіз?
Дүние де өзі, мал да өзі,
Ғылымға көңіл бөлсеңіз.

жас уақыт

Өзің үшін үйренсөң,
Жамандықтан жиренсөң,
Ашыларсың жылма-жыл.
Біреу үшін үйренсөң,

Біреу білмес, сен білсөң,
Білгеніңің бәрі – тұл.
Сөзіне қарай кісіні ал,
Кісіге қарап сөз алма...
Тез үйреніп, тез жойма,
Жас уақытта көңіл – гүл.

Абай Құнанбаев

3. Ақын ойын қалай түсінесін?

«Дүние де өзі, мал да өзі,
Фылымға көңіл бөлсөңіз...»

4. Бұғін Сәуле тағы да өлеңді жаттамай келді. Не істеуі керек? Мұғалім басқа балалардан сұрағанша, өлеңнің бір шумағын гана жатташ үлгерді-ау, әйтеуір. Сәуле өзінің тапқырлығына мәз болды: бұл жолы да «екілік» алудан аман қалды. Сәуленің іс-әрекетіне өз көзқарасынды білдір. Абай ата Сәулеге не дер еді? Өлеңді пайдаланып, жауап бер.

5. Суреттерге қарап, гүлді баптаудың маңызын айт. Суреттермен байланыстырып жас кезде алған білімнің пайдасы туралы айтып, ойынды өрбіт.

6. Өлеңнен Абай атаның өсиет, нақыл сөздерін теріп жазып, жаттап ал.

1. Болмасаң да, үқсан бақ,
Бір ғалымды көрсөңіз.
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...

Қарасөз мәтініндегі көркем
ойды айта аласың.

1. Тұсініп оқы. Мақал-мәтелдерге сүйеніп, күз мезгілінің
басты белгілерін ата.
1. Несер алдында наизагай ойнайды.
2. Жемісі көп ағаштың бұтағы төмен.
3. Көктемде түскен бір дән,
Күзде мың дән болады.
2. Мәтінді тұсініп оқы.

ауыл күзі

Күз

Міне, күз келді. Анда-санда таңертең салқын болып қояды. Аспанда бұлттар қаптап, сіркіреп жаңбыр да жауып тұр. Маса, шыбын, құрт-құмырсқа жоқ болып кетті. Құстар жылы жаққа ұша бастады. Қарлығаштар көптен көрінбеді. Аспанда тырналар да тізіліп ұшып барады. Ағаштардың жапырақтары сарғайып түсіп, шөптер де қурап қалған. Егіншілер астығын жинап алыпты.

Күз

Міржақып Дулатов

3. Түсініп оқы. Мәтіннің авторы туралы әңгімеле.

Міржақып Дулатов – ақын, жазушы

Міржақып Дулатов (1885–1935)
Қостанай облысы Жангелдин ауданында туған. «Оян, қазақ!» деп ұрандап, халықты оқу-білімге шақырган.

4. Мәтінге сүйеніп, сыйбаны толтыр. Күз мезгілі туралы әңгімеле.

	Күзгі жаңбыр	Жәндіктер	Құстар	Ағаш	Күзгі еңбек
Күз					

5. «Күз» тақырыбына өлең құрастыр.

31

Ауыл күзі

Өлеңнің басты сипаттарын білесін
және көркемсөзді қолданасың.

1. Оқып, түсінгенінді айт.

Қарасөз мәтініндегі көркем ой өлең арқылы да беріледі. Бірақ өлеңді қарасөз оқығандай ырғақпен оқымаймыз. Себебі өлең шумақтардан тұрады және үйқасқа құрылады. Соған сай ырғақ таңдалады.

Q 2. Өлеңді тыңда. Өлең ыргагына мән бер. Мәнерлел оқуға жаттық.

Ауыл күзі

үйқас

Көтеріле аспандай,
Көкте сұрша бұлт көшіп.
Жерге інжу шашқандай,
Күміс моншақ шық түсіп.

өлең

Қайың, терек басынан
Сарғылт тартып жапырақ.
Жерге түсіп шашылған,
Жел үрсе тек қалтырап.

Бұтақты бүге албырап,
Көз тартады, көріңіз.
Алма піскен албырап,
Маужырап барқыт қоңыр күз.

Беті қызыл алмадай
Балалары ойнаған.
Анасындай аймалай,
Мектеп түр қол бүлғаған.

шумак

Майға бөгіп мамырлап,
Мал қаптаған даланы.
Қызған еңбек дабылдап,
Қырманның тегіс алабы.

Кемедей кешіп комбайн
Алтын дария егінді,
Сүзіп жұр маржан бидайын,
Күзіміз неткен көңілді!

Тайыр Жароков

Теңеу де бейнелі сөзге жатады. Оның әпиттетен айырмашылығы бар. Теңеу көбіне -дай, -дей, -тай, -тей жүрнақтары немесе бейне, төрізді, сияқты деген сөздер арқылы жасалады.

3. Түсініп оқы. Өлеңнің авторы туралы өңгімелे.

Тайыр Жароков – ақын, аудармашы

Тайыр Жароков (1908–1965) қазіргі Батыс Қазақстан облысы Жәнібек ауданы Жетібай ауылында туған. Ұлы Отан соғысына қатысқан. Балаларға арналған «Күн тіл қатты», «Теніз баласы» және т.б. жыр жинақтары бар.

4. Өлеңнен көркемсөзді теріп жаз. Эпитет немесе теңеу екенін анықта.

Мәтіндегі сөздер мен сөз тіркесі	Эпитет	Теңеу
Маржан бидай		+

 5. Кестені толтыр.

Мақал-мәтелдер	Осы ойға сәйкес келетін өлең шумагы
1. Нөсер алдында найзагай ойнайды.	Көтеріле аспандай, Кекте сүршә бұлт көшіп, Жерге інжу шашқандай Күміс моншақ шық түсіп.
2. Жемісі көп ағаштың бұтағы темен.	...
3. Көктемде түскен бір дән, Күзде мың дән болады.	...

6. Сен осы мәтіндер бойынша қандай сурет салар едің? Ашық түсті бояулар қай мәтінге сәйкес келеді деп ойлайсың? Күнгірт түсті ше? Неліктен?

7. Екі мәтінді салыстыр. Үқастығы неде? Айырмашылығы ше?

 8. «Жұмбақ жеміс» ойыны. Топқа бөлініп, бір топ екінші топқа жұмбақ жемістің сипатын айтады. Қарсы топ оның атауын табуы тиіс.

- • Берілген сызбага сай «Күз» тақырыбына өлең құрастырып көр.

Өлең жолдары	Үйқас
... күркіреп,	☐
... сіркіреп.	☐
... албырап,	☒
... дамылдан.	☒

Өлеңдің басты сипатын білесің,
көркемсөзді табасың.

1. Жұмбақтардың шешуін тап. Бұл қай жыл мезгіліне қатысты айтылған сөздер? Осы мезгілді сипаттайдын тағы 5 сез ойластыр.

1. Қыста бар да, жазда жоқ.
2. Құлағы мен көзі жоқ,
Жоқ тіпті қол мен аяғы.
Бірақ гажап өнерпаз,
Мәнерлеп ою ояды.
3. Қөлге жапқан қақпақ
Сірепіп түр –
Қатты-ак.
4. Қанаты жоқ – үшады.
Аяғы жоқ – желеді.
Аузы жоқ – ұлиды.

2. Мәтінді түсініп оқы.

Қысқы кеш

Қара боран көкті жапты,
Қарлы құйын қуалай.
Кейде ұлыған аң сияқты,
Кейде жылайды баладай.

Төбесінен үйдің тозған
Сылдырайды сабаны,
Жолаушыдай кешеу қалған
Терезені қағады.

қысқы кеш

қысқы боран

Біздің лашық тозған баяу
Күңгірт өрі көнілсіз,
Терезеде, кемпірім-ау,
Неге отырың түк үнсіз?

Өлде боран сыңсуымен,
Достым, қажып біттің бе?
Өлде иірілген үршығыңмен
Бірге қалғып кеттің бе?

Он шырқашы тұрған құстай
Теңіздің арғы бетінде.
Он шырқашы сұлу қыздай
Судан шыққан ертеңгі.

Қара боран көкті жапты,
Қарлы құйын қуалай.
Кейде ұлыған аң сияқты,
Кейде жылайды баладай.

Александр Пушкин
Аударған Тайыр Жароков

3. Өлеңді қайталап оқып, боранга қатысты сездерді тап, дауыстап айт. Ақын суреттеген қысқы боран нені елестетеді?

4. Мәтінді сызба бойынша талда.

5. Қыс мезгілін суреттейтін көркемсөздерден клaster құрастыр.

33

Қысқы кеш

Мәтінді бөліктеге бөліп оқып,
ат қоясын.

1. Мәтінді бөліктеге бөліп оқып, ат қой.

өлең

Қысқы кеш

Карасөз

Ішін тарта, сұрлана боран соғып тұр. Кейбір үйдің терезесінен, кей үйдің маңдайшасынан жылтырап көрінген электр шамы болмаса, ауыл ақ қар жамылып, тұн құшағына бұғып, мұлгіп қапты. Тұтеген бораннан қыбырлаған жан, қарайған бұта көрінбейді. Жалғыз-ақ ысқырынған желден үркіп, жаяу борасын үйден-үй, төмпешіктен-төмпешік қуып, жыландаі су маң қағып, дамылсыз аралап жүр. Кейде ол қақпаға үйіріле соғып, сәл толастап кідіреді, кейде құтырынып, ақ шаңын көкке будақтатып, екінші тұстан бүрк етеді де, күшайғен желден бел алып, қайтадан сумандай әр үйдің әйнегін тырс-тырс қағады.

Осындай көңілсіз деген түннің өзінде сырттай мұлгіген ауыл іштей қазанша қайнайды. Сіз терезесінен жарық жылтыраған әр үйден алуан кәсіппен шұғылданған әрқиылды адамды көресіз... Солардың бәріне батыс жақ шеттегі электрстансысы қуат жеткізіп, денедегі барлық мүшелерге бірдей мұлтіксіз қан құйған күшті жүректей моторы тынымсыз соғады...

Мұқан Иманжанов

2. «Қысқы кеш» өлеңінің алғашқы 2 шумагын қайталап оқы. Осы жолдардағы көркем ойга сәйкес келетін қарасөзді мәтін белігін тап.

3. Түсініп оқы. Мәтіннің авторы туралы өңгімелеп.

Мұқан Иманжанов – балалар жазушысы

Мұқан Иманжанов (1916–1958) Қарағанды облысы Жезді ауданында туған. Балаларға арналған «Алғашқы айлар» повесі мен «Шаңғышылар» деген әңгімелер жинағы бар.

4. «Қысқы кеш» деген бір атаумен берілген екі шығарманы салыстыр. Қай шығарма бұрынырақ жазылған? Оны неден аңгардың?

Мәтіндерде қысқы боран адам кейпінде суреттелген. Осындай табиғат құбылыстарын адам кейпіне келтіріп суреттеуді кейінтеу деп атайды.

5. Мәтіндерге сүйеніп, боранға қатысты кейінтеулерді тауып жаз.

Кейінкер	Кейінтеу сөз
	аралап жур ...

6. Сызбада берілген шығармаларды салыстыр.

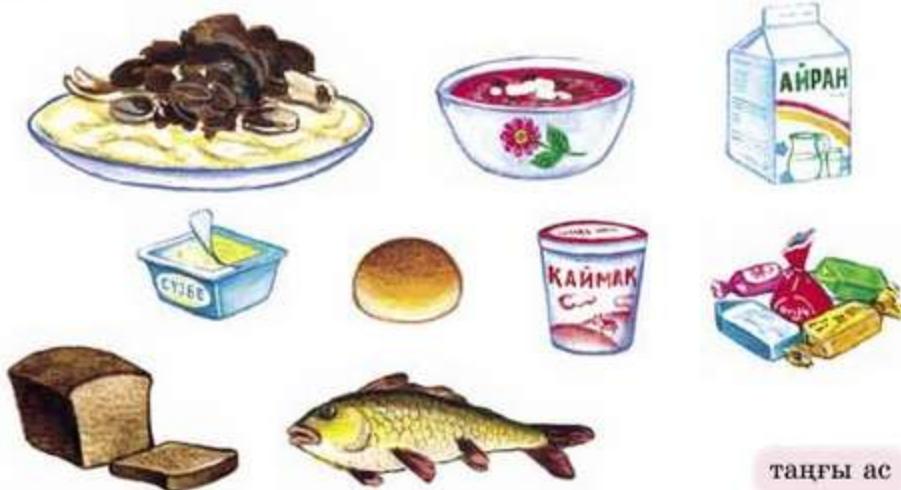
Мәтіндер	Мәтін түрі	Тақырыбы	Авторлардың көніл күйі	Үқесстығы	Айырмашылығы
A. Пушкин «Қысқы кеш»					
M. Иманжанов «Қысқы кеш»					

• Мәтіндерді пайдаланып, 5 жолдан тұратын өлең құрастыр.
Тақырыбы: «Боран».

34 Тұскі тамақ – күшті тамақ

Мәтіннен негізгі ойды білдіріп
турған сөйлемді табасың.

1. Тағам түрлеріне зер сал. Осы тағамдарды берілген нақыл сөздерге қарай топтастыр. Тұсіндір.

таңғы ас

тұскі тамақ

кешкі ас

1. Таңғы асты тастама.
2. Тұскі тамақ – күшті тамақ.
3. Кешкі асқа қарама.

2. Мәтінді тыңда.

Тұскі тамақ

Тыңдаңызшы, апам айтар ақылды:
«Тұскі тамақ – күшті тамақ, татымды.

Дәмді сорпа тәбетінді шақырар,
Қуырдақ бар қасығынды батырар.

Салат та бар, пайдалы нәр бүл аса,
Палау да бар, дәм татып көр, ұнаса.

Қалауың не: құс еті ме, балық па?
Ішіп-жеп ал, қуат жина, жайранда.

Не сұрайсың: компот әлде айран ба?
Ішіп-жеп ал, қуат жина, жайранда.

Тұскі тамақ – күшті тамақ, татымды».
... Ұмытпаймын мен осы бір ақылды.

Ертай Ашықбаев

 3. Өлеңде аталған тағам түрлерін атап айт. Әр тағам түріне қатысты 3 сез ата.

 4. Ақын сұрағына жауап беріп көр. Тұскі асқа не қалайсың?
Бір-біріңмен пікір бөлісіндер.

 5. «Ас – адамның арқауы» деген тақырыпта топ алдында сейлеуге дайындал және сөйле.

 • Өлеңдегі негізгі ойды білдіріп түрған сөйлемді тауып, дәптеріңе жазып ал.

35

Күн тәртібі

 Мәтіндегі негізгі оқиға желісін
болжап, жалғастырып әңгімелейсің.

1. Ұақытты дұрыс пайдаланып жүрсің бе? Өзінің күн тәртібің туралы әңгімелеле.

2. Күнделікті ісін жоспарламаған Досалы неге тап болды?
Мәтінді түсініп оқы.

Күн тәртібі

Екінші сыныпта оқитын Досалы үйіне көнілсіз қайтты. Келді де, шай ішпестен жатып қалды. Апасы бәйек болып жүр.

Күн тәртібі

Уздік оқушы

- Қарағым, бір жерің ауырып жатыр ма?
- Жоқ.
- Ендеше, неге жатырсың, шайыңды ішпей?
- Ойланып жатырмын.
- Ойланып?! – апасы аң-таң. Мынадай байсалды жаупты күтпеген.

Ақшыбық апа қайта мазаламады. «Ойланғысы келіпті, ойлансын, есөюдің басы. Есі кіріп қалған екен-ау қарашығымның...» Шайды жиыстырды да, жұмысына кетті.

Ол ойланып жатыр.

Сабактан соң, босқа селтеңдейді екен. Апасының неге ұрыспайтынын енді түсіне бастағандай. Басында миы болса, өзі ойлансын дегені гой.

Мана сабак үстінде алғаш рет өзінің жалғыз екенін аңғарды. Сыныптастарының қайсысына қараса да, екі-екіден, үш-үштен топтасып алыпты. Бұнымен ешкімнің жұмысы жоқ. Жанында отыратын Нәзтайға үзіліс кезінде:

— Екеуіміз дос болайықшы, — деп еді, ол шошып кетті.

— Сенімен бе?! Жоқ, дос болмаймын. Сен нашар оқушысың...

Досалы ашуланды. Содан үйге қайтқанша томсырайып отырды. Ызадан жылағысы да келді. Бірақ үялды.

Жиырма екі оқушының бәрінің бетіне үміттene қарап еді, аяушылық білдірген бірі болмады. Ешқайсысы көңіл аударап емес. Күйзелісін түсінер бір бала табылмады...

...Жақсы оқу үшін не істеу керек? Оқушылардың бәрі де далада жүреді. Сабакқа қашан әзірленеді сонда?!

Есіктен апасы кіріп келе жатты. Үшып түрегелді.

— Апа, — деді сосын, — менімен балалар неге дос болғысы келмейді?..

— Үлгерімі нашар баламен кім дос болмақ?..

— Жақсы оқу үшін не істеуім керек?

— Ойынды азайтып, кітапқа бас қою қажет. Оқып қана қоймай, көңілге тоқыған жән.

— Біздің сыныптың үздік оқушылары да ойыннан қалмайды, олар қалай үлгереді?

— Ә-ә, ойланған бастадың ба! Үздік бала күнделікті жұмыс кестесін жасайды. Сонымен жұмыс істейді. Соған дағыланып, сабакты да, жұмысты да тиянақты атқарады.

Досалының есіне кеше мұгалім айтқан бір әңгіме түсті. Біреу жас кезінен бастап өзін-өзі тәртіпке үйретіпти. Таңертеңнен үйқыға жатарға дейін уақытты бөліп, әртурлі жұмыс істепті. Соған бойы үйренген ол есейе келе атақты адам болыпты. Қартайған шағында да сол қалыптасқан тәртіптен айнымаган. «Оның достары орасан көп болған шығар» деп ойлады Досалы. Қолына қалам алыш, жазу үстеліне отырды. Күн тәртібін жасауға бел буды.

Жолтай Әлмешев

 3. Досалының іс-әрекетіне өз көзқарасында білдір. Оған күн тәртібін жасауға көмектес.

 4. Күн тәртібін жазып алғаннан кейін Досалының өмірі қалай өзгереді деп ойлайсың? Мәтіндегі оқиға желісін өз бетіңше жалғастырып әңгімелеп.

36 37

Үйрен білім жастықта!

Кейіпкерге хат жазасың.

- 1. Бақыт құсы деген сөзді естідің бе? Ол қандай болады?
Сипаттап айт.
2. Ертегіні түсініп оқы.

Бақыт құсы

(*Ertегі*)

– Өке, – деді бірде Өмзे сапардан оралған өкесіне, – маган бақыт құсын сатып әперші...

Кезекті сапарына жиналған өкесі мақұлдады. Өмзе өкесін ұзақ күтті. Араға айлар, жылдар салып оралған өкесі:

- Таппадым, балам. Бақыт құсы еш жерде сатылмайды екен, – деді.
– Ендеше, өзім іздеймін.

Өмзе жолға жиналды. Ол жұмысқа қырсыз еді. Құдықтан су тартуды да білмейтін. Жастайынан ерке өсken. Өзі айтқанынан қайтпайтын. Сейтіп, ол бақыт құсын іздеуге шықты.

Жол ұзаққа созылды. Артta талай көл, талай ел қалды. Кезіккен адамдардан бақыт құсының қайда екенін сұраудан жалықпады.

Өмзе шашына қырау түсе бастаған кезде ақ сақалды бір қарияға кезікті. Қария жолаушыны күтіп, сый

көрсетті. Не шаруамен жүргенін сұрады. Өмзे бақыт құсын іздең шыққанын айтты.

– Қап! – деп өкінді қария, – Бақыт құсын қолыңдан ұшырып алыпсың-ау!

– Жо-жоқ, – деді Өмзе иландырып, – мен бақыт құсын кезіктіре алмай жүрмін.

– Жолықтың, бірақ – танымадың.

– Қашан? Қалай байқамай қалдым?

– Сен оны байқай да, бағалай да алмадың. Бақыт құсы жас кезінде қонған еди.

– Өлде, балалықпен байқамадым ба?

– Айтайын, жолаушы. Сен бақыт құсын босқа іздең шаршадың. Ол адамды өзі іздең келеді. Сен жас кезінен еңбек істесең, бақытты содан табар едің. Енді кеш. Өйткені сен өміріңің жартысынан көбін адасып жүріп өткіздің. Енді ерінбей еңбек етуге үйрене алар ма екенсің? Бақыт құсы тек еңбекқұмарларға ғана қонағы. Сондықтан бақыт құсы сенен үзап кеткен.

Окініш өзегін өртеген Өмзе бармағын тістепті.

Биырай Алтынсарин

Қырсыз – жалқау, икемсіз.

Қырау түсе бастаган кез – қартая бастаган шақ.

3. Ертегіден көкейіце не түйдің?

4. Бақыт құсын қайтару үшін Өмзеге қандай кенес бересін?

 5. Балалық шақтың қадірі туралы ақын сөзіне зер сала тында.

Балалық шақ

Балалық шағың –
Патшаның тағы,
Тіл жетпес оны бағалап.

Бақыт құсы

Көп өтпей жыл,
Тек жүрмей, біл,
Ілгері күнді сағалап.
Үйрен білім жастықта!
Білмесен, жанға қастық та!
Білімге жүгір,
Жоқ ойдан түңділ –
Ерікке қоймай, ентелеп.
Қайтпас уақыт,
Қал дәмін татып,
Бос өткізбе, еркелеп!
Жастық деген – бағасыз,
Қадірін білмес санасыз.
Жастық – алтын,
Құрыш қал салтын,
Салты оның – үйрену.
Өнер қуып,
Бел бекем буып,
Надандықтан жирену!

Балалық шақ

жастық

өнер

Магжан Жұмабаев

Бел бекем буып – тәуекел етіп.

6. Түсініп оқы. Өлеңнің авторы туралы әңгімеле.

• Магжан Жұмабаев – ақын, жазушы, педагог

Магжан Жұмабаев (1893–1938)
Солтүстік Қазақстан облысы қазіргі
Магжан Жұмабаев ауданында туған.
Өлеңдерімен қазақ жастарын оқуға,
білімге, өнерлі болуға шақырған.

7. Өлеңде ақын не туралы айтқан? Нені есietті етеді? Постер күр.

Өлеңдегі
ақын есietті

үйрен білім жастықта

• Өңгіме кейіпкеріне бақыт құсын қайтаруға көмектес. Оған хат жаз. Хатында ақын есietтін пайдалан.

38

Нені үйрендім?

1. Адамның жас кезеңдеріне қатысты халық дәстүрлерін білесің бе? Кластер құрастыры. Осы дәстүрге сай оқыған шығармандағы қосып, кластерді толықтыры.

ас мезгілі

Халық дәстүрлері

2. Таңғы, түскі, кешкі ас туралы нақыл сөздерді есіце түсір.

3. Қаңпага үйірле согады, терезені қагады, көкті жабады деген тіркестерде не туралы айтылған?

– жаңбыр

– боран

– жел

жас уақыт

4. «Жас уақытта көңіл – гүл» деп кім айтқан?

– М. Жұмабаев

– А. Құнанбаев

– М. Дулатов

Жыл мезгілдері

5. «Бақыт құсы» деген тақырыпта өз ойынды жаз.

«Әр адамның бақыт құсы болады» – басталуы.

«Еңбекті ұнататын адамдарға үйір болады» – жалғасуы.

«Бақыт құсимды ұшырмаймын» – аяқталуы.

СӘУЛЕТ ӨНЕРІ

39

Керемет күмбез

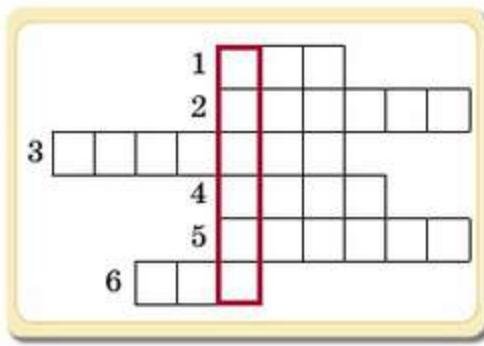

Нақты ақпараттарды табасың және
сызбаға түсіресің.

 1. Сөзжұмбақты шеш. Ол үшін берілген мақал-мәтелдегі көп нүктенің орнына қажетті сөздерді қой.

1. ... – ортақ, ай – ортақ,
Жақсы – ортақ.
2. Жақсылардың ... –
Жанып тұрган шамдай.
3. Ырыс алды –
4. Өдепті ... – арлы бала.
5. Еріншектің ... бітпес.
6. ... теңгең болғанша,
жұз досың болсын.

2. Мәтінді түсініп оқы.

Керемет күмбез

Жас Ахметтің зеректігі мен алғырлығына қызыққан бір ғалым оны Иранға алып кетіп оқытқан деген де сөз бар. Шығыстың дін орталықтары мен ірі-ірі қалаларын, тұрмысы мен кәсіп-тіршілігін көзben көрген жас жігіт өзінің білімі мен түсінік-танымын кеңейтеді, өмірге деген өз көзқарасын қалыптастырады. Он жеті жасқа толған соң, ақын тұған жері Түркістанға оралып, сол кезде аты ғана бар «Ясы» деген жерге қоныс тебеді. Содан сол жерге жүрт біртінде жиналып, қалаға айналады. Кейінгі ғасырларда Ясаудің аты жайылған соң, бұл мекен дін және мәдениет орталығы ретінде танылды. Қожа Ахмет Ясауи қайтыс болғаннан кейін, әйгілі Ақсақ Темір оның басына Орта Азияда тенденсі

жоқ керемет күмбез салдырады. Фимараттың биіктігі 37 метрден асады. Бұл кесене әлі күнге аспанмен таласып, сөн-сәулетін бұзбай, асқақ тұр. Керемет күмбез қазір әлемдік мәдени мұралар қатарына енген.

«Қожа Ахмет Ясауи» кітабынан

3. Мәтіннен қандай ақпарат алдың? Сызбага түсір.

Тұған жері

Оқыған жері

Ясауи деп аталу себебі

Күмбез туралы мәлімет

Кесене туралы сенің ойың

4. Қожа Ахмет Ясауи туралы аңызды тында.

5. Қазақстанда тағы қандай сәулетті ғимараттар бар? Ой боліс.

40

Мақтанышым – Астанам

Білетініңді сыйбага түсіресің.

1. Қала атауына қатысты берілген дыбыстардан басталатын сез тіркестерін ойластыр.

A –
С – символы – Бәйтерек
Т –
А –
Н –
А –

2. Өлеңге сай ыргақ таңдал алып оқы. Әуенмен айтуга дайындал.

Мақтанышым – Астанам

Астана келбеті

Алтын Арқа даласы,
Жасыл Есіл жағасы.
Қанат жайып құлпырған,
Аспаны ашық қаласы.

әсем сәулөт өнері

Болашаққа бастаған
Шарықтайды асқақ ән.
Елордасы Отанның –
Мақтанышым – Астанам.

Қызы еңбек қайнаған,
Алып құрылыш айналам.
Фимараттар ғажайып,
Шоқтығындаі бай далам.

Батыс, шығыс зергері
Үйлескендей өрнегі.
Астана – алып көрмесі,
Әсем сәулет өнері.

Ермек Өтетілеуұлы

3. Түсініп оқы. Өлеңдер авторы туралы әңгімелер.

**Ермек Өтетілеуұлы – балалар ақыны,
аудармашы**

Ермек Өтетілеуұлы (1938–2006)
Ақмола (қазіргі Астана) қаласында туған. Балаларға арналған «Ең күшті адам», «Әдептілік – әдемілік», «Биік үйдің балалары» атты кітаптары бар.

4. Өлең жолдарына мысалдар келтір.

Өлең жолдары	Мысалдар
Кызы еңбек қайнаған, Алып құрылыш айналам.	
Астана – алып көрмесі, Әсем сәулет өнері.	

5. Суреттерге зер сал. Суреттер бойынша «Көрікті Астанам» тақырыбына мәтін құрастыр (8–10 сейлем).

6. Өзің тұрган өлкенің көрікті жерлері туралы әңгімеле.

7. «Астана тарихы» тақырыбында дереккөздерден (кітап, ғаламтор т.б.) мәліметтер жинастыр. Келесі беттегі сызба бойынша жаз.

Астана

Бұрынғы атауы

Қай жылы Астана атанды?

Бейтеректің биіктігі қанша метр?

Қай өзеннің жағалауында орналасқан?

8. Астанага айттар тілегінді дәптеріце жаз.

41

Сөүлетті біздің Алматы

Ойынды сыйба түрінде ұсынасың
және сөзбен көркемдейсің.

1. Суреттер топтамасы туралы ой бөлісіндер. Тағы қандай суреттермен толықтыраң едің?

 2. Өлеңдерді тыңда. Өлең ыргақтарына зер салып, өзің де оқуға жаттық.

Сәүлетті біздің Алматы

Қымбатты қаламыз,
Сымбатты қаламыз.
Қызыга қараңыз,
Тұған үй санаңыз.
Құлпырған бақтары,
Нұр тұнған ақ таңы,
Сәүлетті біздің Алматы.

сәүлетті Алматы

Коршаган таулары,
Жайқалған баулары.
Бұлбұлдар шырқаған,
Субұрқақ бұрқаған.
Алтын күн аспаны,
Жарқын үн жастары,
Сәүлетті біздің Алматы.

сымбатты қала

Біз әлі баламыз,
Өскенде қараңыз:
Сәнді үйлер саламыз,
Ертегі қаламыз,
Кеңейіп көлемі,
Көркейе береді,
Сәүлетті біздің Алматы.

Мұзайдын

Алматы керемет қала гой.
Алатая айрықша дара гой.
Көрікті жерлері жетеді,
Бірінен-бірі өтеді.
Көңілді көтеріп, демеуге,
Тура жол тартады Медеуге.

қымбатты қала

Онда бар мұзайдын — сырғанак,
Құмарың қанбайды мың қарап.
Бұл-дағы бір түрі жарыстың,
Келмейді қатардан қалысқың.
Үміт бол кеудеде бас бәйгі,
Үнемі сені алға бастайды.

Абдырахман Асылбек

3. Түсініп оқы, өлеңдердің авторы туралы әңгімелे.

Абдырахман Асылбек – балалар ақыны,
аудармашы

Абдырахман Асылбек 1938
жылы Жамбыл облысы Талас ауданы
Ушарал ауылында туған. Балаларға
арналған «Ойын ойнап, ән салмай»
жыр жинағы, «Тілін жүтқан тауық»,
«Жаңғақ жыры» және т.б. ертегілері
бар.

4. Кестемен жұмыс.

Өлең жолдары	Түсінгенінді қарасөзбен жаз
1. Қоршаған таулары, Жайқалған баулары. Бұлбұлдар шырқаған, Субұрқақ бұрқаған.	
2. Алматы керемет қала гой. Алатау айрықша дара гой. Көрікті жерлері жетеді, Бірінен-бірі өтеді. Көңілді көтеріп, демеуге, Тура жол тартады Медеуге. Онда бар мұзайдын – сырғанақ, Құмарың қанбайды мың қарап.	

 5. Жоба жасауга дайындал.

Тақырыбы: «Болашақтың қаласы».

Ураны: Біз әлі баламыз,
Өскенде қараңыз:
Сәнді үйлер саламыз,
Ертегі қаламыз,
Кеңейіп көлемі,
Көркейе береді.

Жоспары:

1. Қаланың сызбасын жасауға дайындық.
 2. Сызба ұсыну.
 3. Сөзбен көркемдеу.
 4. Жобаны қорғау.
6. Өлеңдердің өзің қалаган біреуін жаттап ал.

42

Әлемнің кереметтері

 Қажетті ақпаратты табасың.

1. Әлемнің жеті кереметі туралы естіп пе едің? Ой бөліс.
2. Мәтінді түсініп оқы.

Вавилонның аспалы бағы

Вавилонның аспалы бағы – әлемнің алғашқы жеті кереметінің бірі. Бұл бақты Вавилон патшасы Навуходоносор әйелі Амитис патшайымның құрметіне салғызған. Мидиялық патша қызы Вавилонның шаңдағында өз еліндегі гүл-құрақтың хош иісі мен ағаштың сыйдырын аңсайды. Сонда патша Мидия баурайындағы саялы мекеннің елесін орнату үшін осы бақты салдырады.

Аспалы бақтың құрылышына патшалықтың күш-
қуаты жұмылдырылып, тәжірибелі құрылышшылар
мен математиктер қатысқан. Бірнеше қабаттан тұратын
бақтың табанына тас төселіп, оның үстіне қамыс
жайылған. Су өтпес үшін қамыс үстіне асфальт және
қақталған қорғасын жабылған. Мұның үстіне зәулім
ағаштың өзі тамыр жайып шығатындағы етіп топырақ
төгілген. Бұл жасанды жолмен жасалған бақта жұбайлар
қыдыратын, демалатын, тамақтанатын. Патшайым
бақтың ең үстіңгі қабатында судың сұлдырына рақаттана
құлақ түріп отыратын. Ал бұл су Евфрат өзенінен канал-
дар жүйесі арқылы келетін. Патшайымның сұлу бейнесі
ұрпақтар есінде көмескі тартып, Ассирияның әйел пат-
шасы есімімен астасып сақталған. Сондықтан да аспалы
бақты «Семирамида бағы» деп атайды.

«Әлемнің 7 және 37 кереметі» кітабынан

3. Суретке зер сал. Мұнда аспалы бақтың қазіргі нұсқасы
бейнеленген. Мәтінмен салыстыр.

«Вавилонның
аспалы бағы»

4. Мәтінге сүйеніп, аспалы бақтың алғашқы нұсқасын сипатта. Жалпы сұлбасын қалай салар едің?

5. Мәтіндегі жалқы атаулардан сөздік құрастыр.

Вавилон –

Мидия –

Евфрат –

Амитис –

Навуходоносор –

Семирамида –

Әлемнің кереметі

6. Сен білесің бе? Өзінді тексер.

Әлемнің жеті кереметі	Қазақстанның жеті кереметі

43

Жер астында қала бар

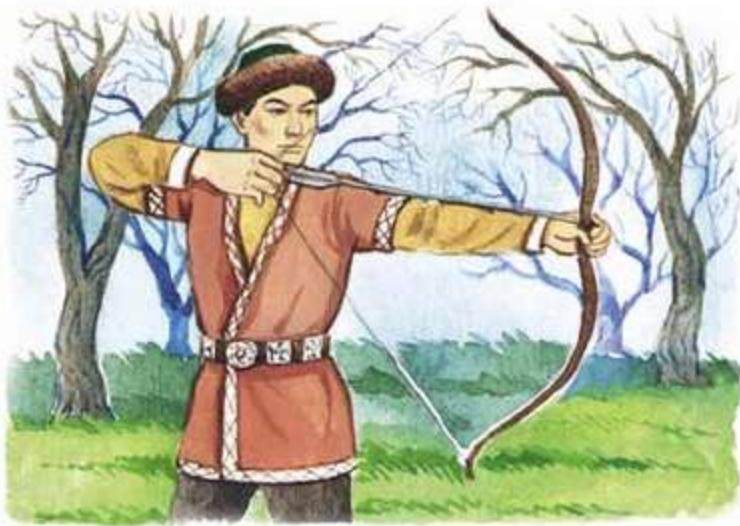
Ертегідегі оқиғаның жалғасын
болжап әңгімелейсің.

1. Жер астында қала болуы мүмкін бе? Ой бөліс.

2. Ертегіні түсініп оқы.

Алтын мүйізді киік
(Ertегi)

Ертеде Бұлдырмерген деген атақты аңшы болыпты.
Өзі мерген әрі қарулы, ақылды, ержүрек адам екен.

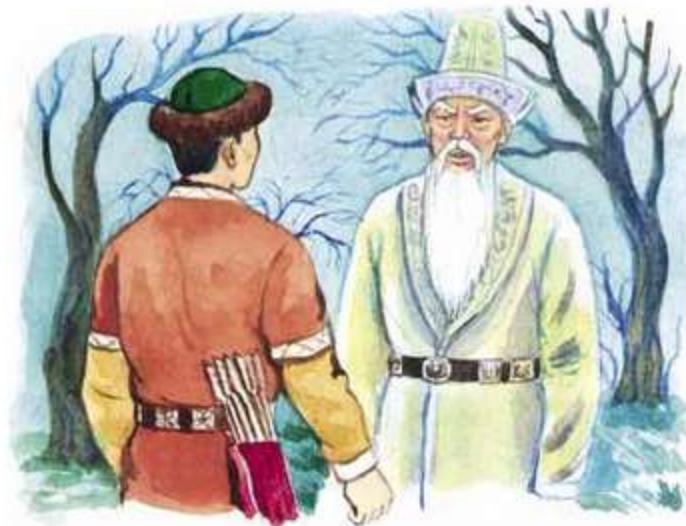
Бір күні ол аңға шығады. Орманды, тауды аралайды. Шаршаган соң, бір ағаштың көлеңкесіне келіп демалады.

Бұлдырмерген қарсы алдында ағып жатқан бұлақ-қа қарап отырады. Сөйтсе байқамапты. Бұлақтың арғы жағасында, үлкен жартастың түбінде бір киік жайылып жүр екен. Екі мүйізі күнге шағылышып жарқырайды. Тіпті көз қаратпайды. Бұлдырмерген өз көзіне өзі сенбей, таңдана қарады. Шын киік. Екі мүйізі қарагайдай, алтыннан екен.

Ол киікті атып алмақ болып, садағын кезейді. Сонда алтын мүйізді киікке тіл бітіп:

– Сабыр ет, мерген! – деп Бұлдырмергенді тоқтатады. Аңшы оның жанына келеді. Ол аң аулап жүріп, бұрын-сонды мұндай ғажапты көрмеген екен. Қатты таңгалады.

Алтын мүйізді киік әп-сөтте алтын мүйізді ақсақалды шалға айналады. Устіндегі киімі күмістей жарқырайды. Ал екі алтын мүйізі сол қалпында қалады. Бұлдырмерген ештеңе демей, ғажапқа таңдана қарайды.

— Осы тауда Бұлдырмерген деген атақты аңшы батыр бар деп естіп, соны іздең шығып едім. Оны білмейсің бе, балам? — дейді ақсақалды шал.

— Отагасы, ендеше сол Бұлдырмерген мен боламын! — дейді аңшы.

— Рұқсат болса, балам, сені іздең шыққан шаруамды айтайын.

— Айтыңыз.

— Менің балам — жерасты елінің ханы. Мен — соның тұған әкесімін.

3. Алтын мүйізді ақсақал Бұлдырмергенді не үшін іздең деп ойлайсың? Болжа.

4. Суреттерге сүйеніп, ертегіні әңгімелe.

5. Жерасты елінің мекені қандай деп ойлайсың? Жобасын жасап, әңгімелe.

6. Сол қалаға алтын мүйізді киіктің мұсінін орнату тапсырылды делік. Мұсіншіге қандай кеңес берер едің?

1. Кейіпкердің портретін сөзбен жасай аласың.
2. Шығармадағы оқиғаның басталуын, жалғасуын, аяқталуын анықтайсың.

1. Ертегінің жалғасын тында.

Алтын мүйізді киік (жалғасы)

(*Ertegi*)

— Қаламызға жақын жерде терең сай бар. Жиырма жыл болды, сонда бір айдаһар мекендейді. Бұкіл ел жұртынды қалаңмен жұтамын дейді және сол сайдың маңына барған адам болсын, мал болсын, әйтеуір жандыны құтқармайды. Соған ешкімнің де күші жетпейді. Оны тек Бұлдырмерген ғана жеңеді деген соң, халқымызға бір жақсылық бола ма деп, сені ізден шығып едім! — дейді ақсақалды шал жылап.

— Жарайды! — деп, Бұлдырмерген сауыт-сайманын сайлап, алтын мүйізді шалға ілеседі. Олар жер үсті мен жер астын жалғастыратын үңгірден өтіп, қарттың қаласына барады.

Бұлдырмерген бойына бар күшін жинап, қолына жүз құлаш алмас семсер алып, айдаһар жатқан сайға келеді. Жотага шықса, боран соғып түр екен. Желдің

қаттылығы соншалық – таудың екі бетіндегі тасты үшірып кетіп жатыр. Бұлдырмерген қаһарланып, семсерді беліне көлденең ұстап, күшті леппен тартып жатқан айдаһарға қарай жүреді. Сұрапыл боран оны үшірып отырып, айдаһардың аузына бір-ақ апарады...

Өткір семсерден айдаһар қимылдауға шамасы келмей қалады. Алай-тұлей соққан боран да тоқтайды. Боран айдаһардың лебі екен.

Айдаһардан жапа шеккен жұрт шат-шадыман қуанышқа бөленеді. Бұлдырмергенді қоршап алып, қошеметтеп, қалаларына әкеледі. Ұлан-асыр той жасайды. Алтын мүйізді шал:

– Балам, сен өзі шаруа адамы екенсің. Аң аулап қана тіршілік ететін көрінесің. Бізде мал да, дүниебайлық та жетеді. Сен енді осында қалып, үйлен, – дейді Бұлдырмергенге.

Бұлдырмерген бұған көнбейді.

– Менің ауылым, туысқандарым бар артымда. Оларды тастап, мен мұнда өз басымның жақсылығын күйттеп қала алмаймын, – дейді.

Бұлдырмергеннің мұнда қалмасын көрген алтын мүйізді шал оған ханның қазынасынан көп алтын, асыл дүниені сыйға тартып, аттандырады. Сөйтіп, осыдан соң Бұлдырмергеннің ауылы да өлденіп, күнкөрісін жөндеген екен дейді.

«Алтын мүйізді киік» кітабынан

портрет

Шыгармада кейіпкердің сыртқы түрінің, кескін-келбетінің суреттелуі **портрет** деп аталады. Ал кейіпкердің мінезі, наным-сенімі, дүниеге көзқарасы қоса суреттелсе, оны **мінездеу** дейді.

мінездеу

 2. Мәтінге сүйеніп және суретке қарап, Бұлдырмергенге мінездеме бер.

Киімі –

Аңшылығы – ...

Батырлығы – ...

Халқына құрметі – ...

 3. Ертегіге берілген жоспар дұрыс па? Қатесін тап.

1. Алтын мүйізді киіктің өтініші.

2. Фажайып көрініс.

3. Жерасты еліндегі той.

4. Мәтін бойынша берілген суреттерге сәйкес келетін ертегі бөлімдерін әңгімелі.

 5. Бұлдырмергеннің жерасты қала халқына пайдасы тиді. Ал сен өз қалаңды, ауылынды көркейтуге қандай үлес қосар едің? Топ алдында сөйлеуге дайындал.

45

Күшіце сенбе, ісіце сен

Сөйлесу мәтінін құрайсың.

1. «Күшіце сенбе, ісіце сен» дегенді қалай түсінесің? Пікір білдір.

2. Түсініп оқы.

Ер еңбекте сыналады

құрылыш

Құрылышта адам аз. Сол аз адамға көп мәшине бағынып, айдауына жүріп, айтқанын орындаиды. Тізбек-тізбек жүк мәшинелері құрылыш алаңына ағаш, тақтай,

тас, цемент, әк жеткізеді. Олар алқынып, гүжілдеп, гүрілдеп алыстан келеді. Мәшиненің де мәшинесі бар. «Бәрін бітірген өзім» дейтін мақтаншақтар олардың арасынан да табылады. Өсіреке зауыттан жаңағана шыққан бір жұк мәшинесі мақтанғанда жер-көкке сыймайды. Ол көтергіш кранға қарап, оны кекете-мұқата жөнелді.

— Ей, сен, мойныңды соншама созып, кімді қарап тұрың? — деп қарқ-қарқ құлді.

— Мойныңды қанша созраныңмен, біз барып-келіп жүрген алысқа бәрібір көзің жетпейді.

Көтергіш кран жауап бермей, өз жұмысын істеп, құрылыштың керегін әперіп тұра берді. Моторы гүрілдеп, қосақталған әлденеше бөренелер мен ағаштарды аспанға көтерді.

— Е-е, — деді жұк мәшинесі. — Мен гүрілдесем, жүріп кетемін, алысқа барамын. Ал сен қанша гүрілдесең де, бір орныңдан қозғалмай, мойныңды созып тұра береді екенсің.

— Әркімнің өз өнері, өз міндеті бар. Біреу — күшті, біреу — жүйрік, біреу — өнерлі. Біреу жүріп істейді, біреу тұрып істейді, — деді көтергіш кран.

— Сен сонда күштіге жатамысың?

еңбек

- Солай шығар?..
- Көре алмай тұрмыз-ау.
- Несін айтамын, күшімді ісім көрсетсін.

Аспанда тұнерген бұлт көшіп жүрген-ді. Тұс ауа сол бұлт қатты нөсер жауынға айналды. Құрылыш маңы лайсаң батпақ болып кетті. Әлгі мақтаншақ мәшине ойпаттагы батпаққа батып қалды. Қанша гүжілдесе де, шыға алмай, сазға белшеден батқан үстіне бата түсті. Басқа бір жолдас мәшинесі келіп, оны арқанмен тартып шыгармақ болды. Бірақ оны шұңқырдан шығара алмады. Сол сәтте құрылыш бастығының әмір етуімен көтергіш кранға кезек келді. Кран ұзын мойнын бұра келіп, шұңқырда тұрған мәшинені шынжырмен асты-үстінен орап байлаттырды. Содан кейін абайсыз құлаған баланы құлағынан көтергендей, мәшинені жоғары көтеріп әкетті. Дөңес жерге шығарып қойды да, мақтаншақ мәшинеге:

- Балақай, бұдан былай мақтанба, өркімнің өз өнері, өз орны бар.

Бәріміз де құрылышының тек көмекшісіміз, – деді.

«Ер еңбекте сыналады» деген сез осындай іс нәтиже-сінде айтылған екен.

Жекен Жұмаханов

3. Мәтінде берілген суреттерді пайдаланып, мәтін бойынша мультфильм жаса. Тағы қандай кадр қосатыныңды айт.

- Мультфильмге қатысушы кейіпкерлердің сөздерін дайында.

46

Өнерлінің қолы алтын

Мәтіндегі негізгі ойды
анықтайсың.

1. «Өнерлінің қолы алтын» дегенді қалай түсінесің?
2. Өлеңді мәнерлеп оқы және жаттап ал.

Он саусақ

Жалғыз саусақ тіпті де,
Үстай алмас жіпті де.

өнерлі

Екі саусақ бірікті,
Ине қолға ілікті.

«Он саусақ»

Үш саусағым орамды,
Жүгіртеді қаламды.

Өнерлі еken он саусақ,
Қала салсақ, жол салсақ.

Мұзафар Әлімбай

3. Түсініп оқы. Өлеңнің авторы туралы әңгімеле.

**Мұзафар Әлімбай – балалар ақыны,
соғыс ардагері**

Мұзафар Әлімбай (1923–2017)
Павлодар облысы Шарбақты ауданы
Маралды ауылында туған. Ұлы Отан
соғысына қатысқан. Балаларға ар-
нап «Балдәурен, шіркін, балалық»,
«Ақсерек те көксерек» және т.б.
көптеген кітаптар жазған.

Q 4. Өлеңді тыңда.

Он саусақ

Шаршы топпен жалғасып,
Күмбірлетіп күй салсақ,
Он пернені дәл басып,
Ойнақтаған он саусақ.

Кекте бұлтпен таласқан,
Он бес қабат үй салсақ,
Кек кірпішін қалаған
Тегеурінді он саусақ.

Алма, жұзім, өрікті
Майыстырып бау салсақ.
Ауылымызды көрікті
Ететін де он саусақ.

Шона Смаханұлы

5. Түсініп оқы. Өлеңнің авторы туралы әңгімелері.

Шона Смаханұлы – ақын, сықақшы

Шона Смаханұлы (1924–1988)
Жамбыл облысы Талас ауданы Ойық ауылында туған. Балаларға арналған «Шимайбек пен Шыңқетпе», «Үр, тоқпагым, үр» және т.б. жыр жинақтары бар.

6. Өлеңдерде адам еңбегінің қандай түрлері өңгімеленеді?

7. Өлеңдердің әрбір шумағына ат қой. Өзің қандай мамандықты ұнатасың?

 8. Мәтіндерді салыстыр.

Мәтіннің авторы	Тақырыбы	Негізгі ойы	Он саусақ туралы тіркестер

47

Еңбекке жастан, өнерге бастан

Мәтін бойынша жоспар
құрасың.

 1. Жалғасын тап. Ортақ тақырып ойластыр.

1. Еңбек етсең,
2. Еңбегі аздың
3. Еңбек етсең ерінбей,
4. Еңбектің наны
5. Еңбек, еңбек бәрін

ертеғі

«Алтын балта»

 2. Ертеғін тыңда.

Алтын балта
(Ертеғі)

Баяғыда бір кедей болыпты. Бір күні ол көршілес байдың балтасын сұрап алып, отынга барыпты.

Біраз отын шауып бола берген кезде, кедейдің балтасының басы үшып кетіп, қасындағы диірмен тасын айналдырып жатқан суга барып түсіпті.

Кедей диірменші шалға келіп, балтамды алып бер деп жалынады. Шал диірменін тоқтатып, суга қолын тығып жібереді де, бір алтын басты балтаны алып шығады.

– Мынау ма, балтаң? – дейді диірменші.

– Жоқ, бұл емес, – дейді кедей.

Шал суга екінші рет қолын малып жіберіп, күміс басты балтаны алып шығады да:

— Мынау ма, балтаң? — дейді тағы да кедейге.

— Бұл да емес.

Диірменші үшінші рет қолын суга малғанда, қара темір балта ілігеді.

Сол кезде ғана кедей:

— Е, міне, менің балтам! — деп оған қолын соза бергенде, диірменші шал оны тоқтатып:

— Шырағым, дүниекоңыз емес, ақпейіл, адап жан екенсің. Сол үшін менен мына балтаны сыйға ал. Оның сен сияқты кедейге тигізер пайдасы көп. Осы балта қолында тұрғанда, күнкөрісің түзелер, тез арада-ақ ел қатарына қосыларсың, — деп оған алтын балтаны береді.

Кедей бұл балтаны үйге әкелген күннен бастап құлшына еңбек етеді. Алтын балта сиқырлы балта екен, кедей отынды да өндірте жарады. Сөйтіп, ісі оңға басады. Үйге береке кіреді. Мұны көрші бай да байқап қалады. Бір күні ол кедейден мұның сырын сұрайды. Кедей жасырмай, барлық болған оқиғаны айтып береді.

Енді қара балтасын ала салып, бай да отынга келеді. Ол отынды шабар-шаппастан-ақ шыдамай, балтасын диірмен суына лактырып жібереді де, алып бер деп, диірменші шалға келеді.

Шал судан алтын басты балтаны алып шығады.

Сол сол-ақ екен бай:

— Менің балтам, мынау — менің балтам! — деп, тұра үмтүлады.

Бірақ диірменші шал оны кеудесінен итеріп, тоқтатады да:

— Қоя тұр, құлқыны тоймаган қу неме! Міне, сенің балтаң, — деп, байға өзінің темір басты балтасын алып береді.

Бай амалы құрып, үйіне қайтады.

Еңбегімен күнелткен кедейді күндең, көре алмай, ішқұса болған бай шаруасына да жөндең қарай алмапты. Тұрмысының да берекесі кетіпті.

 3. Кестені толтыр.

Мәтіннен үзінді	Кімнің мінездемесі?
1. Дұниекоңыз емес, акпейіл, адал, құлшына еңбек етеді, еңбегімен күнелткен.	
2. Құлқыны тоймаган, көре алмайды, күндейді, берекесі кеткен.	

4. Жоғарыдағы мақал-мәтелдерден осы ертегінің негізгі ойына сәйкес келетіндерін ата. Ертегіден қоңліце не түйдің?

 5. Ертегіні бөліктерге бөліп, оларға ат қой.

 6. Суретке зер сал. Ертегінің қай болігіне сәйкес келеді? Өңгімелे.

7. Балта сөзі көзіңе нені елестетеді? 5 сөз ата.

 8. Алтын балта сениң қолыңа түссе, не істер едің? Не тілер едің?

48

Нені үйрәндім?

Жазба жұмысы

Шетелдік қонақтарға Астананы таныстыру мәтінін құрастыр.

Тақырыбы: Менің Астанам.

- Жоспары:**
1. Астананың тарихы.
 2. Құлпырған Астанам.
 3. Бас қаламмен мақтанамын.

Берілген суреттерді жазба жұмысында пайдалан.

Астана

бас қала

Ескі Астана

Күрылым

Гимарат

Жаңа Астана

Сөздік

Әйдік – үлкен.

Батырлар жыры – халық шығармаларының көлемді де көрнекті бір түрі.

Безбүйрек – қатігез, мейірімсіз.

Бел бекем буып – тәуекел етіп.

Жұмбақ – шешуін табуға құрылған қысқа шығарма.

Жүгінді – бағынды, айтқанына көнді.

Жырау – жырды өзі шығарып, өзі айтушы адам.

Жырши – жырларды айттып таратушы, суырыпсалып айтушы.

Кейінтеу – табиғат құбылыстарын адам кейпіне келтіріп суреттеу.

Қүнгей жақ – күн түсетең оңтүстік жақ.

Қабагын қайғы жабады – қатты көңілсізденеді, мұнға батады.

Қанатты сөз – өрнекті сөз тізбектері.

Кар (қары) – қолдың білектен жоғары тұсы.

Қарысты – бул жерде: саусақтың иілмей, қозғалмай қалуы.

Қыпшақ – қазақ руладының бірі.

Қырау түсе бастаған кез – қартая бастаған шақ.

Қырсыз – жалқау, икемсіз.

Мақал-мәтел – үлгі-өнеге ретінде айтылатын қысқа да нұсқа нақыл сөз.

Масайрап – еркін, рақаттанып.

Мінездеу – кейіпкердің мінезі, наным-сенімі, дүниеге көзқарасының суреттелуі.

Мысал – тәрбиелік мәні бар, астарлы сықақ өлең, әңгіме.

Негізгі ой – мәтін тақырыбын қысқаша айтуды.

Өлең – ырғагы мен үйқасы белгілі қалыпқа түскен, шумағы мен бунағына дейін белгілі тәртіпке бағынған нақышты сөздер тізбегі (*З.Қабдолов*).

Өлең ырғагы – өлең сөзге тән өлшем.

Портрет – кейіпкердің сырт бейнесі.

Сөз өнері – бір нәрсе туралы пікірімізді, яки қиялымызды, яки көңіліміздің күйін сөз арқылы жақсылап айта білу (*А.Байтұрсынұлы*).

Сұңгі – найза түрі.

Тақым – адам санының тізеден жоғары ішкі жағы.

Тақырып – көркем шығармадағы басты оқиға мен ойдың түйіні.

Тармақ – өлең жолы.

Теңеу – бір нәрсені екінші бір нәрсеге ұқсатып айтудың тәсілі.

Төре (төрелік) – *бұл жерде*: шешім.

Тұл – *бұл жерде*: жеміссіз, өнімсіз.

Хисабына – қатарына, есебіне.

Шәрі – қала.

Шешендік сөздер – терең оймен, шебер тілмен айтылатын халық шығармасы.

Шумақ – өлең тармақтарының белгілі ретпен топтасуы.

Эпитет – бір нәрсенің айрықша сипатын анықтау үшін оны көркейтетін, айқындайтын бейнелі сөз.

Жұмбақтар мен сөзжұмбақтардың шешуі:

9-бетте: кірпі.

20-бетте: жарғанат, көкек, балықшы құс.

34-бетте: аяа.

50-бетте: өсім, қанагат, борыш.

85-бетте: қар, қырау, мұз, боран.

97-бетте: күн, үлгісі, ынтымақ, бала, ертеңі, жұз.

МАЗМУНЫ

Жас дос! 3

ЖАНДЫ ТАБИФАТ

1-сабақ. Оқуға шақыру	5
Оқуға шақыру. Ахмет Байтұрсынұлы	5
2-сабақ. Күн шыққанда	7
Күн шыққанда. Глияс Жансүгіров	7
3-сабақ. Есеннің кірпісі	9
Есеннің кірпісі. Сапарғали Бегалин	9
4-сабақ. Табиғат тағылымы	11
Шеғіртке мен құмырсқа (<i>Мысал</i>). Иван Крылов	12
5-сабақ. Құмырсқаның қанағаты	15
Құмырсқаның қанағаты (<i>Ертегі</i>)	15
6-сабақ. Қанатты достарым	17
Қараторғай. Жұсілбек Аймауытов	18
7-сабақ. Қамқорлық	20
Қамқорлық. Бердібек Соқпақбаев	21
8-сабақ. Тұған өлкे гүлдері	23
Гүлдер. Тұманбай Молдагалиев	24
9-сабақ. Табиғаттағы байланыс	26
Терек пен қабығы (<i>Мысал</i>). Бейсебай Кірісбайұлы	26
10-сабақ. Мен қалада тұрамын	28
Сен үйіктап жатқанда. Бердібек Соқпақбаев	28
Таң. Ертай Ашықбаев	30
11-сабақ. Бау-бақша аясында	32
Жеміс бағында. Бейсебай Кірісбайұлы	32
Жұзім жегісі келген қасқыр (<i>Ертегі</i>)	33
12-сабақ. Алмастың ағашы	34
Алмастың ағашы. Мархабат Байғұт	35
13-сабақ. Киіктің айласы	38
Ақсақ киік. Сәжет Сейфуллин	38
Киіктің айласы. Әүелбек Қоңыратбаев	38
14-сабақ. Нені үйрендім?	40

ЖАҚСЫДАН ҮЙРЕН, ЖАМАННАН ЖИРЕН

15-сабак. Жақсы деген немене, жаман деген немене?	44
16-сабак. Жақсылық жасау – борышың	45
Баланың айласы. <i>Бібырай Алтынсарин</i>	45
17-сабак. Жақсыдан үйрен	48
Малды пайдаға жарату. <i>Бібырай Алтынсарин</i>	48
18-сабак. Адамдық – борышың	50
Адамдық – борышың. <i>Шәкәрім Құдайбердің</i>	50
19-сабак. Абайдың қарасөзі	51
Абайдың отыз сегізінші қарасөзінен	52
20-сабак. Батыр туса – ел ырысы	53
Батырлар жыры	53
Қобыланды батыр (<i>Жырдан қзінді</i>)	55
21-сабак. Том мен Бекки	58
Том мен Бекки. <i>Марк Твен</i>	58
22-сабак. Нагыз достық	60
Батылдық. <i>Марк Твен</i>	61
23-сабак. Ата сөзі – алтын сөз	63
Алтын сөз. <i>Несітбек Айтұлы</i>	63
24-сабак. Фаламтор туралы ойларым	65
Аман мен телефон. <i>Әдібай Табылды</i>	66
Фаламтор туралы. <i>Ертай Ашықбаев</i>	68
25-сабак. Білім керек бәріне	70
Білім керек бәріне. <i>Фариза Оңгарсынова</i>	70
Білім. <i>Әтебай Турманжанов</i>	71
26-сабак. Қазақ деген халықтың баласымын	72
Қазақ деген халықтың баласымын. <i>Тұманбай Молдагалиев</i>	73
27-сабак. Нені үйрендім?	74

УАҚЫТ

28-сабак. Жыл санау	75
Жыл басы	75
29-сабак. Жас уақытта көңіл – гүл	78
Фылымға көңіл бөлсөңіз. <i>Абай Құнанбаев</i>	78
30-сабак. Құзгі уақыт	80
Құз. <i>Міржақып Дулатов</i>	80
31-сабак. Ауыл құзі	81
Ауыл құзі. <i>Тайыр Жароков</i>	82

32-сабақ. Қысқы кеш суреттері	85
Қысқы кеш. <i>Александр Пушкин</i>	85
33-сабақ. Қысқы кеш	87
Қысқы кеш. <i>Мұқсан Иманжанов</i>	87
34-сабақ. Түскі тамақ – күшті тамақ	89
Түскі тамақ. <i>Ертай Ашықбаев</i>	89
35-сабақ. Құн тәртібі.....	90
Құн тәртібі. <i>Жолтай Әлмешов</i>	90
36–37-сабактар. Үйрен білім жастықта!	93
Бақыт құсы. <i>Ыбырай Алтынсарин</i>	93
Балалық шақ. <i>Магжан Жұмабаев</i>	94
38-сабақ. Нені үйрендім?.....	96

СӨУЛЕТ ӨНЕРІ

39-сабақ. Керемет күмбез	97
Керемет күмбез	97
40-сабақ. Мақтанышым – Астанам	99
Мақтанышым – Астанам. <i>Ермек Өттөмілеуұлы</i>	99
41-сабақ. Сәулетті біздің Алматы	102
Сәулетті біздің Алматы. <i>Абдырахман Асылбек</i>	103
Мұзайдын. <i>Абдырахман Асылбек</i>	103
42-сабақ. Әлемнің кереметтері	105
Вавилонның аспалы бағы	105
43-сабақ. Жер астында қала бар	107
Алтын мүйізді киік (<i>Ертегі</i>)	107
44-сабақ. Жер астында қала бар (жалгасы)	110
Алтын мүйізді киік (жалгасы)	110
45-сабақ. Күшіңе сенбे, ісіңе сен	112
Ер еңбекте сыналады. <i>Жекен Жұмаханов</i>	112
46-сабақ. Өнерлінің қолы алтын	115
Он саусақ. <i>Мұзафар Әлімбай</i>	115
Он саусақ. <i>Шона Смаханұлы</i>	116
47-сабақ. Еңбекке жастан, өнерге бастан	117
Алтын балта (<i>Ертегі</i>)	117
48-сабақ. Нені үйрендім?.....	120
Сөздік	121
Жұмбақтар мен сөзжұмбақтардың шешуі	123

Оқу басылымы

Қабатай Бидана Тұрсынханқызы
Зейнетоллина Үміт Көбестайқызы
Қалиева Венера Амангелдіқызы

ӘДЕБИЕТТИК ОҚУ

1-болім

Жалпы білім беретін мектептің 3-сыныбына ариалған оқулық

Редакторы *P. Райбаева*
Суретшісі *B. Ералиева*
Фотосуреттерді түсірген *A. Устиненко*
Көркемдеуші редакторы *D. Сабитаева*
Техникалық редакторы *Y. Рысалиева*
Корректоры *E. Амангелді*
Компьютерде беттегендер *C. Төлегенова, D. Айтжанов*

ИБ № 006

Теруге 21.01.2018 берілді. Васуға 05.05.2018 кол қойылды. Пішімі 70x100^{1/16}.
Офсеттік қағаз. Оффсеттік басылыш. Әріп түрі «мектептік». Шартты баспа табагы 10,4.
Есептік баспа табагы 5,58. Тарапымы 200 000 дана. № 3378 тапсырыс.
«Атамұра» корпорациясы ЖШС, 050000. Алматы қаласы, Абылай хан даңғылы, 75.
Қазақстан Республикасы «Атамұра» корпорациясы ЖШС-нің Полиграфкомбинаты, 050002,
Алматы қаласы, М. Мақатаев көшесі, 41.

